

**Det ekonomiska
tänkandets
historia**

Lernolibron oni devas ne tralegi, sed tralerni. *L. L. Zamenhof*

Bo Sandelin
Hans-Michael Trautwein
Richard Wundrak

**Det ekonomiska
tänkandets
historia**

Fjärde upplagan
SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
order@sns.se
www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – är ett fristående nätverk av opinionsbildare och beslutsfattare i privat och offentlig sektor. SNS vill genom forskning, bokutgivning och möten bidra till debatt och rationella beslut i samhällsfrågor.

⚠ Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen! Kopiering, utöver lärares rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt Bonusavtal, är förbjuden.

Det ekonomiska tänkandets historia

Bo Sandelin, Hans-Michael Trautwein, Richard Wundrak

Fjärde upplagan

Första tryckningen

© 1995, 1998, 2001, 2008 Författarna och SNS Förlag

Omslag och grafisk form: Linn Fleisher

Tryck: 08 Tryck, Stockholm 2008

ISBN 978-91-85695-59-1

Innehåll

Förord 7

KAPITEL 1 **Preklassiskt tänkande 9**

Antiken 9

Bibeln 14

Skolastikerna 15

Mer moral än analys 17

Merkantilismen 17

Fysiokratin 23

Referenser 28

KAPITEL 2 **Klassisk politisk ekonomi 29**

Adam Smith 31

Jean-Baptiste Say 44

Thomas Robert Malthus 45

David Ricardo 46

John Stuart Mill 55

Karl Marx 56

Vad återstår av det klassiska ekonomiska tänkandet? 61

Svenskar under den klassiska perioden 63

Referenser 65

KAPITEL 3 **Neoklassikerna 66**

Förtruppen 69

Det neoklassiska genombrottet 74

Andra generationens neoklassiker 84

Ofullständig konkurrens 93

Tillväxt och kapitalkontrovers 94

Neoklassicismen i Sverige 96

Referenser 98

KAPITEL 4 **Historiska skolor och institutionalism 100**

Föregångarna 100

Friedrich List 103

Historiska skolor 105

Amerikansk institutionalism 113

Svenska institutionalister 117

Nuläget för institutionalismen 119

Referenser 120

KAPITEL 5 **Monetär makroekonomi 121**

Stockholmsskolan 126

John Maynard Keynes 129

Keynesianismen 132

Monetarismen 138

Nya klassiker och nykeynesianer 141

Den nya neoklassiska syntesen 143

Referenser 145

KAPITEL 6 **Heterodoxi och förändring 147**

Heterodoxa skolor 148

Nya ansatser 152

Teorier om teoriutvecklingen 154

Referenser 159

Register 161

Förord

Det finns på främmande språk flera utmärkta läroböcker i ekonomisk doktrinhistoria. Dessa böcker har oftast ambitionen att täcka allt som författaren anser att studenten bör kunna. Böckerna blir därför tegelstenar på många hundra sidor.

Problemet är att man i grundutbildningen numera ägnar så liten tid åt nationalekonomins historia att dessa läroböcker sällan kan komma ifråga där. I brist på en lämplig lärobok kanske avsnittet till och med helt saknas i undervisningen, med den risk för perspektivlöshet som detta medför. Vi har därför ansträngt oss att begränsa omfånget till vad vi tror kan accepteras på de flesta håll. Boken bör kunna läsas utan förkunskaper, men det är naturligtvis lättare att få grepp om ämnets historia om man först blivit bekant med centrala begrepp och frågor.

I denna fjärde svenska upplaga har både formen och innehållet omarbetats ganska kraftigt. Antalet kapitel har minskat från nio till sex genom att allt före klassikerna har samlats i ett kapitel om preklassiskt tänkande, och Marx har förts till klassikerkapitlet. Texten är totalt sett något längre än tidigare. Ricardo, Marx, Marshall, institutionalismen samt några nya ansatser hör till det som fått ökat utrymme. Fem nya utvecklingskartor visar schematiskt samband inom och mellan olika skolor.



Preklassiskt tänkande

Människan har under hela sin historia sysslat med ekonomisk verksamhet. Hushållningsproblem, som t.ex. hur olika arbetsuppgifter skall fördelas mellan medlemmarna inom en grupp, eller hur mycket av ett tillgängligt förråd livsmedel som skall konsumeras i dag och hur mycket som skall sparas till nästa dag, har följt människan genom tiderna.¹

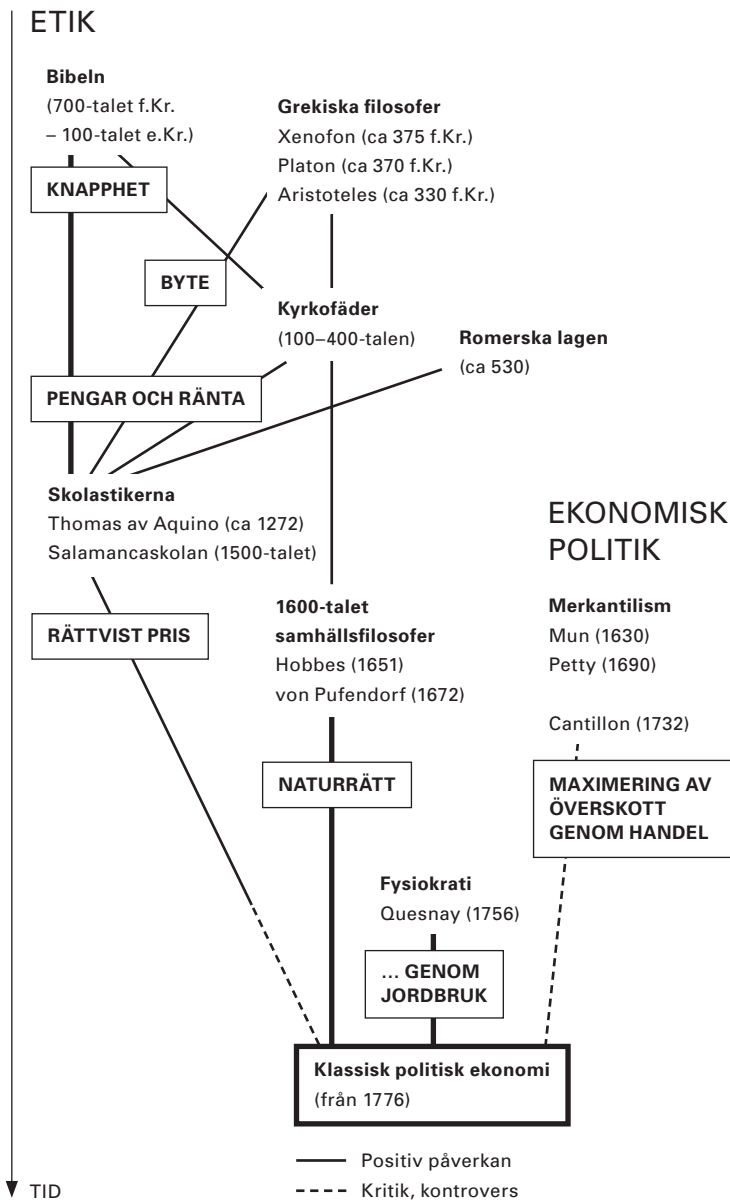
Skriftliga dokument om hur människan har tänkt i ekonomiska frågor har vi bara för en kort period på drygt 2 000 år. Som i så många andra sammanhang skulle man kunna inleda en översikt över det ekonomiska tänkandets utveckling med orden »redan de gamla grekerna...«. Senare författare som skolastikerna på 1200-talet och Adam Smith och andra från den klassiska skolan på 1700- och 1800-talen var belästa i de antika författarnas skrifter. De förde vidare en del idéer till vår generation och förkastade andra. Det finns alltså skäl för oss att börja vår framställning med några korta avsnitt om århundradena före Kristi födelse. Sedan fortsätter vi med 1200-talets skolastiker, merkantilisterna som verkade cirka 1500–1800 och fysiokraterna strax efter 1770-talets mitt.

Antiken

Flera fortfarande aktuella ekonomiska begrepp och principer återfinns vi hos antika författare som Platon (427–347 f.Kr.), Aristoteles (384–322 f.Kr.) och Xenofon (ca 430–ca 354 f.Kr.).

1. Ordet ekonomi kommer från grekiskans »oikonomia«, som ungefär betyder hushållning.

Figur 1.1 PREKLASSISKT EKONOMISKT TÄNKANDE



De skriver bland annat om arbetsfördelning och specialisering, pengar, byte, värde, egennytta, egendomsförvaltning och offentlig förvaltning. Låt oss se hur de behandlar några av dessa frågor.

Arbetsfördelning och specialisering

I Platons dialog *Staten* beskrivs hur ett samhälle växer fram med sträng arbetsfördelning, som leder till högre effektivitet:

En stat, började jag, uppstår enligt min tanke därigenom att ingen av oss människor är sig själv nog. Var och en har behov av andra. Eller kan du tänka dig någon annan anledning till att en stat uppstår?

Nej.

Då vi således har behov av mycket och mycket, och då vi därför tar än den ena än den andra till hjälp för att tillfredsställa de olika behoven, samlar vi på det sättet många kamrater och medhjälpare till en och samma plats, och åt denna samling ger vi namnet stat. Inte sant?

Jo visst.

Den ene tar av den andre eller ger åt den andre – allt i den tron, att han skall vinna på det.

Ja visst.

Gott, sade jag, låt oss nu tänka oss en stat från begynnelsen. Det är behovet, tyckes det, som skapar den.

Säkerligen.

Men det första och största av alla behov är anskaffandet av föda för livets uppehålle?

Ja, alldeles.

I andra rummet kommer behovet av bostad, i tredje av kläder och dylikt.

Så är det.

Men säg mig nu: hur skall staten kunna fylla dessa stora krav? Vi får väl antaga att en person blir jordbrukare, en annan bygg-

mästare och en tredje vävare? Och kanske bör vi tillägga även en skomakare och ytterligare någon annan, som på annat sätt sörjer för kroppens behov?

Ja visst.

Staten måste alltså som allra nödtorftigast bestå av fyra eller fem personer?

Det är tydligt (s. 72).

Platon går så vidare och för in allt mer specialiserade uppgifter i ett allt större samhälle. Det ekonomiska budskapet ligger främst i att effektiviteten ökar om var och en kan ägna sig åt det som han har bäst förutsättningar för.

Specialisering diskuteras också av Xenofon i *Cyrupeidin* (ca 375 f.Kr.), där han för ett resonemang om vad marknadens storlek betyder. Xenofon säger att i små städer får samma person tillverka möbler, dörrar, plogar, bord och kanske hela hus. I stora städer kan en hantverkare däremot specialisera sig på en av dessa uppgifter och blir då skickligare på just denna. Samma resonemang, möjligen inspirerat av Xenofon, återfinns vi drygt två tusen år senare hos Adam Smith, exemplifierat med dörrmakare, möbelsnickare och husbyggare.

Byte, pengar och ränta

När det gäller sådana ekonomiska frågor som byten, pengar, priser och värden är det främst Aristoteles tankar i *Politiken* och *Etiken* (ca 330 f.Kr.) som uppmärksammas av eftervärlden. Fastän han anses ha en analytisk avsikt är det de moraliska undertonerna i framställningen som är mest slående.

Intresset för byten hos Aristoteles och senare skolastikerna sker mot bakgrunden av privat äganderätt. Sådan ansågs både av Aristoteles och skolastikerna vara bra, bland annat av effektivitetsskäl, medan Platon var mer positivt inställd till kollektivt ägande.

Byte av en konsumtionsvara mot en annan betraktar Ari-

stoteles som »naturligt«. Ett sådant byte är underkastat vissa begränsningar, därför att människans behov är begränsade. Om man får extremt mycket av en vara kan den till och med vara till skada, eller i varje fall inte till nytta. Detta var Aristoteles sätt att uttrycka det som Adam Smith på 1700-talet hade i åtanke när han talade om att utrymmet i magen sätter en gräns för livsmedelskonsumtionen. Samma grundläggande tanke återkommer i begreppet avtagande gränsnytta hos neoklassikerna i slutet av 1800-talet.

Byten där pengar var involverade var inte naturliga, men att sälja för att få pengar till att köpa en annan vara var ändå en nödvändig bytesform. Att ägna sig åt penningutlåning och ta ränta betraktas som det mest onaturliga av alla sätt att skaffa sig tillgångar. Det är naturligt att gröda och boskap förökas, men inte pengar; pengar är skapade för att vara bytesmedel (*Politiken* 1357a–1358b).

Den negativa synen på att ta ränta kan man finna långt fram i tiden. Den återfinns hos skolastikerna på medeltiden, och den levde länge kvar i den katolska kyrkan, där ränta betraktades som ocker.² Även i våra dagar finns sammanslutningar som verkar för en räntefri ekonomi. Framgångarna för förespråkarna har emellertid varit begränsade och den helt dominerande organiserade långivningen i ekonomin sker mot ränta.

Värden och priser

Man finner hos Aristoteles en distinktion som återfinns även hos de klassiska ekonomerna och hos Marx drygt tvåtusen år

2. Den kanoniska rättens (dvs. den katolska kyrkans) förbud mot ränta infördes i svensk medeltida lagstiftning, men ersattes senare av ett förbud mot ränta över en viss nivå. Enligt 1734 års lag var ränta över 6 procent förbjudet. Efter hand modifierades bestämmelsen om en viss maximumränta, och den avskaffades helt 1907. Ett övergripande förbud mot ocker finns emellertid kvar i nuvarande lagstiftning, vilket bland annat innebär att ett låneavtal kan förklaras ogiltigt eller jämkas om en långivare utnyttjar en låntagares prekära situation till att ta ut en oskäligt hög ränta.

senare, nämligen den mellan bytesvärde och bruksvärde, även om Aristoteles använder andra termer. Aristoteles exemplifierar med en sko. Den kan användas som en fotbeklädning och har då ett bruksvärde. Men den kan också användas för att säljas eller bytas mot en annan vara och har då ett bytesvärde (*Politiken* 1257a).

Aristoteles kommer också in på begreppet rättvist pris, men är här inte särskilt klar. Skolastikerna drygt ett millennium senare är tydligare.

Bibeln

Bibeln är ju inte i första hand en bok om ekonomi, men där finns ekonomiska inslag. En hel del av dessa liknar dem som vi fann hos de grekiska filosoferna. Ett sådant gäller synen på räntan.

Att ta ränta är inte generellt tillåtet; grundsynen på räntan i Bibeln är negativ: »Du får inte ta ränta av din broder, vare sig det gäller pengar, livsmedel eller något annat som kan lånas ut mot ränta« (5 Mos. 23:19; jfr 2 Mos. 22:25). I Nya testamentet finns däremot inget uttalat ränteförbud.

Andra ekonomiska inslag handlar om arbetsmoral: »Sex dagar skall du arbeta och sköta alla dina sysslor, men den sjunde dagen är Herrens, din Guds, sabbat. Då skall du inte utföra något arbete...« (2 Mos. 20:9–10, 5 Mos. 5:13–14).

Knapphetens problem, som är det typiskt ekonomiska problemet och som uppstod efter syndafallet, löses på olika vis i Bibeln, inte bara genom hårt arbete. Ett är genom *tro*. Ett exempel på detta är då Moses under uttåget från Egypten frågar Gud vad han skall göra då folket knorrar över att det inte finns vatten. Gud säger att han skall slå med sin käpp mot en klippa. Det gör Moses, han tror att det skall hjälpa, och det kommer fram vatten (2 Mos. 17; jfr 5 Mos. 20:1–11).

Ett andra sätt, som är närbesläktat med det första, är att *söka Guds rike*. Låt oss se på ett exempel från Nya testamentet:

»Gör er därför inga bekymmer, fråga inte: Vad skall vi äta? Vad skall vi dricka? Vad skall vi ta på oss? Allt sådant jagar hedningarna efter. Men er himmelske fader vet att ni behöver allt detta. Sök först hans rike och hans rättfärdighet, så skall ni få allt det andra också« (Matt. 6:31–33).

Ett tredje sätt att lösa knapphetsproblemet är att helt enkelt *lyda lagen* som Gud gett: »Därför skall du troget följa den lag, de stadgar och föreskrifter som jag i dag ger dig. Om ni lyder dessa föreskrifter och troget följer dem skall Herren, din Gud, i gengäld hålla sitt förbund och visa den godhet som han med ed lovade dina fäder. Han skall älska dig, välsigna dig och göra dig till ett talrikt folk. I det land som han med ed lovade dina fäder att ge dig skall han välsigna de barn du får och den skörd du bärgar, din säd, ditt vin och din olja, kornas kalvar och tackornas lamm« (5 Mos. 7:11–13).

Skolastikerna

Det skolastiska tänkandet betraktas ibland som en förening av tre olika intellektuella traditioner. Den ena är Aristoteles filosofi, den andra är Bibeln och kyrkofäderna och den tredje är den romerska rätten. Blomstringstiden infaller på 1200-talet, och Thomas av Aquino (1225–1274) är den mest kände företrädaren. Den spanska Salamancaskolan på 1500-talet kan ses som avslutningen på skolastiken.

Skolastikerna var teologer och filosofer, och från den utgångspunkten uttalar de sig i ekonomiska frågor. De har synpunkter på bland annat det rättvisa priset, räntan, och den naturliga lagen.

Det *rättvisa priset*, som skymtade även hos Aristoteles, uppfattades av skolastikerna som det pris som skulle gälla spontant på marknaden om ingen lurades eller utövade tvång mot någon annan och om förhållandena även i övrigt var normala. Uttryckt i moderna termer kan vi säga att priset på en marknad med fullständig konkurrens skulle uppfattas som rättvist av

skolastikerna. Ett monopolpris var däremot inte rättvist, och monopol fördömdes av skolastikerna.

Det fanns undantag då det sågs som rättvist att en säljare tog ut mer (om han kunde) än priset på en konkurrensmarknad. Ett sådant fall var då säljarens kostnader av någon anledning var onormalt höga. Däremot räckte det inte att köparen var villig att betala extra mycket. Om säljaren tog emot ett över normalt pris utan att ha haft extra kostnader så sålde han något som inte tillhörde honom, menade Thomas av Aquino.

Synen på det rättvisa priset leder in på synen på *räntan*. Skolastikerna var, liksom Aristoteles, bibelförfattarna och kyrkofäderna, i grunden emot ränta. Pengars naturliga användning var som bytesmedel, och det betraktades som onaturligt och ett utslag av snikenhet att försöka få dem att avla av sig.

Olika skolastiska författare för emellertid fram undantag då det är tillåtet att ta ränta. Flera författare menar t.ex. att om inte låntagaren betalar tillbaka sitt lån vid överenskommen tidpunkt kan långivaren kräva dröjsmålsränta. Andra hävdar att om långivaren kan visa att utlåningen kostar honom något, kanske till och med i form av utebliven vinst, så har han rätt att kräva kompensation för att hållas skadelös. Släktskapen med synen på det rättvisa priset är påtaglig.

En annan fråga som skolastikerna arbetade med är *naturrätten* eller den *naturliga lagen*. Naturrätten har definierats som ett system av rättsliga normer som är grundat i tingens egen ordning och i människans natur, och som därför är oberoende av varje lagstiftande vilja.

Idén om en naturlig lag finns redan hos Aristoteles. Den fick utförligare behandling hos skolastikerna och senare hos bl.a. 1600-talsfilosofer som Samuel von Pufendorf och Hugo Grotius. Den fördes vidare till de klassiska ekonomerna – Adam Smith såg t.ex. handel och fritt yrkesval som naturliga rättigheter – och den finns i bakgrunden även till mycket av nutidens ekonomiska resonemang.

Mer moral än analys

Vi kan sammanfatta det ekonomiska tänkandet från och med antiken till och med skolastikerna i några få punkter. I detta tidiga tänkande finns mer om moral och rättvisa än om ekonomiska orsakssamband. Framställningen var oftast knuten till handel eller andra former av byten. Produktionen spelade ganska liten roll i ekonomiska texter före den industriella revolutionen, men vi såg i Platons och Xenofons behandling av arbetsfördelningen exempel på att produktionssidan inte helt negligerades.

Merkantilismen

Den åskådning som fått namnet merkantilismen dominerade det ekonomiska tänkandet under 1500-, 1600- och större delen av 1700-talet. Termen (*systeme mercantile*) tillskrivs den franske fysiokraten Mirabeau, och den togs några år senare upp av Adam Smith, som i *Folkens välfärd* (1776) har merkantilismen som måltavla för sträng kritik. Merkantilismen är ingen klart sammanhållen skola på samma vis som t.ex. skolastiken på 1200-talet och fysiokratismen i slutet av 1700-talet, men den innehåller ändå några sammanhållande element. Dit hör intresset för handelsbalansen och för ekonomisk utveckling.

Det är kanske inte så förvånande att en lära som var i kraft och utvecklades under tre sekler visar upp tämligen disparata inslag, men vi skall koncentrera oss på det som brukar betraktas som gemensamt för de flesta merkantilistiska författare. Dessa författare var ofta affärsidkare eller ämbetsmän, verksamma i det praktiska livet. Det råder ett nära samband mellan merkantilismen som ekonomisk doktrin förfäktad av olika författare och merkantilismen i form av statens ekonomiska politik.

Man kan skönja nationella särdrag beträffande tonvikten. Tyska författare skrev ofta om offentliga finanser; inriktning-

en kallas ibland *kameralism*. I den franska merkantilismen – särskilt under Jean-Baptiste Colberts tid som ämbetsman med dominerande inflytande i ekonomisk-politiska frågor efter 1600-talets mitt – var frågor om hur industrier skulle stödjas och styras mycket uppmärksamade. Det var främst importkonkurrerande industrier som man ville stödja. Spanska merkantilister var särskilt intresserade av hur man skulle skaffa ädelmetaller liksom av den besläktade frågan om en positiv handelsbalans. Handelsbalansen var central också hos brittiska och holländska författare.

På ett övergripande plan kan man säga att merkantilismen innebar en förskjutning av intresset i ekonomiska texter från etik och rättvisefrågor till materiella framsteg.

Ett internationellt klassiskt verk om merkantilismen är skrivet av Eli Heckscher. Vi tar hans indelning (lätt modifierad) till hjälp för att rubricera de centrala egenskaperna hos merkantilismen.

Enhetssystem

Genom den romerska kyrkan och det latinska språket, som var gångbart vid alla universitet, fanns i Europa i kulturellt hänseende en påtaglig samhörighet under medeltiden. Annorlunda förhöll det sig i vissa ekonomiska och politiska avseenden. Här kunde splittringen vara stor.

»Rikena« var långt fram i tiden ofta splittrade i en mängd mer eller mindre självständiga enheter med borgherrar som krävde egna skatter och tullar. Ett exempel: Den som reste på Rehn från Basel till Köln måste i slutet av 1500-talet betala tull på 31 ställen, dvs. var femtonde kilometer i genomsnitt.

Merkantilismen verkade mot ett sådant splittrat system och för centralisering. Staten skulle vara enhetsområde.

Makt och välstånd

Vad skulle staten göra med de ekonomiska krafter som var i verksamhet? Enligt merkantilistisk uppfattning skulle den ekonomiska verksamheten inriktas på att stärka den egna statens makt i förhållande till andra stater. Detta brukar betraktas som det centrala målet i merkantilismen.

Ett annat merkantilistiskt mål, som betonats av senare forskare, är rikedom i landet, och då rör det sig mer om kungamaktens och den kommersiella elitens rikedom än om folkflertalets. De följande punkterna berör sådant som kan ses som faktorer bakom den egna statens styrka och välmåga enligt merkantilistiskt synsätt.

Skyddssystem

Handel var enligt merkantilismen önskvärd, särskilt handel med andra länder. Handeln betraktades som välståndsskapande.

När det gällde utrikeshandeln var det exporten som skulle gynnas. Importen av varor kunde möjligen betala utlandets köp av den egna landets export, men bättre var det att få betalt i guld- och silvermynt. Det var vanligt att importen betraktades som icke önskvärd – som något som skulle hållas på en låg nivå genom grännskydd av olika slag. Härigenom skulle man få ett välsignelsebringande exportöverskott. Engelsmannen Thomas Mun uttryckte det på följande vis i ett känt verk från 1630 med titeln *England's Treasure by Forraign Trade*: »Det vanliga sättet att öka vår rikedom är därför med utrikeshandel, och vi måste alltid följa regeln att årligen sälja mer till utlänningarna än värdet av det vi konsumerar av deras produkter.«

Det var alltså viktigare att sälja än att köpa. Man säger ibland att merkantilismen karaktäriserades av »varuskräck«, och det fanns bland franska merkantilister ett uttryck för detta: *décharger le royaume de ses marchandises* – frigöra riket från dess varor.

Det fanns olika faktorer bakom ett sådant förhållningssätt. En är den primitiva tanke som Adam Smith kritiserar, men som åtminstone hos sena merkantilister inte förekommer i sin enkla form, nämligen att landets rikedom skulle bestå bara av dess hopsamlade pengar, guld- och silverskatter. En annan faktor är idén att man genom att begränsa importen skulle göra det lättare för inhemska importkonkurrerande producenter och därigenom minska arbetslösheten.

Synen på export och import förändrades emellertid mot slutet av den merkantilistiska eran. På 1700-talet fanns det flera merkantilistiska författare som talade om den ömsesidiga nyttan av handel, dvs. även importen kunde vara nyttig. Bakom detta kan man skymta såväl tankar om internationell arbetsfördelning som reflektioner om det »onaturliga« och omöjliga i att alla bara skulle sälja.

Penningsyn

Pengar och ädelmetaller hade en central ställning i merkantilisternas tankevärld, även om ståndpunkten inte var så ensidig som Adam Smith gjorde gällande. Synen på pengar är naturligtvis nära knuten till merkantilismen som skyddssystem och har därför delvis berörts redan i föregående avsnitt. Vi skall i detta avsnitt göra några kompletteringar.

Man var medveten om det som senare kommit att kallas kvantitetsteorin, då man förutsåg att ett inflöde av pengar och ädla metaller, dvs. en ökning av betalningsmedlen, skulle driva upp priserna i landet. Även om det naturligtvis klagades över prisstegringar, så segrade efter hand en idé hos de merkantilistiska författarna om att högre priser var bra. Det skulle stimulera handeln och produktionen och sysselsättningen. För att detta skulle ske krävdes emellertid att de pengar och ädelmetaller som flödade in inte lades på hög utan cirkulerade i ekonomin. Detta var ett viktigt merkantilistiskt budskap.

Idén att mängden pengar och ädelmetaller var mättet på

nationalförmögenheten förekom som vi redan antytt hos mindre sofistikerade merkantilister, men man kan lätt finna mer genomarbetade idéer från denna tid.

Exempelvis gjorde den så kallade politiska aritmetikens fader, engelsmannen William Petty, omkring 1665 detaljerade beräkningar av landets förmögenhet och inkluderade däri fast och lös egendom och även ett värde på befolkningen. Pengarna utgjorde bara någon procent av nationalförmögenheten. Något senare, 1698, publicerade Charles Davenant, en engelsk merkantilist som förebådade den ekonomiska liberalismen, en skrift med utförliga diskussioner om nationalförmögenheten där varaktiga varor spelade en viktig roll.

Tidigt svenskt tänkande

Under merkantilismens era finner vi de första svenska texter som skulle kunna karakteriseras som nationalekonomiska, om än inte alltid som merkantilistiska. I praktisk politik hade då Gustav Vasa och hans söner redan fört en till stora delar merkantilistisk politik, som bland annat gick ut på att begränsa konsumtionen av importerade lyxvaror och att få folk i arbete.

Som den förste svenske nationalekonomiske författaren har man ibland betraktat Johan Risingh, vars mest betydande publicerade arbete hade titeln *Itt Utthogh om kiöphandelen eller Commercierne* (1669). I merkantilistisk anda prisar han handeln, framhåller vikten av en stor befolkning och ogillar import av frukt och annat som man kan producera själv. Mindre merkantilistiska drag är hans plädering för frihet i handeln, låga tullar och obenägenhet att tillåta monopol annat än i undantagsfall.

Pufendorf och naturrätten

Risinghs betydelse sträckte sig knappast längre än över hans livstid. Helt annat var det med naturrättsfilosofen Samuel von Pufendorf (1631–1694). Denne hörde till de tyska lärde som

kallades till det nya universitet som grundats i Lund 1668. Under Lundatiden skrev Pufendorf sitt rättsfilosofiska huvudverk *De jure naturae et gentium* (1672). En kortare version för undervisningsbruk kom 1673 och har översatts till många språk, bland annat svenska. Vi behöver inte kalla Pufendorf merkantilist, även om han levde under den merkantilistiska epoken.

De rena ekonomiska inslagen hos Pufendorf begränsas till ett kapitel om priser och några sidor om skatter. I stället är det de naturrättsfilosofiska idéerna som förts vidare. Samuel von Pufendorf och Hugo Grotius hör till Adam Smiths viktigaste inspiratörer i detta avseende.

Pufendorf utgår – liksom Smith senare i *Folkens västånd* – från att människan strävar efter sitt eget bästa. För att klara sig är hon emellertid beroende av andra. Människan är alltså en social varelse.

De regler som säger hur människan bör bete sig mot sin nästa i den samhälleliga gemenskapen sammanfattas i naturrätten. Handlingar som främjar samlevnaden är förenliga med naturrätten, medan sådant som försvårar samlevnaden är otillåtet.

Hur skall vi få kunskap om den naturliga lagen? Den kan »utforskas i ljuset av vårt förnuft« säger Pufendorf. Vidare är de viktigaste delarna av naturliga lagen så uppenbara att de »omedelbart vinner bifall och till den grad låter sig rotas i människors medvetanden, att de därefter aldrig kan utplånas«. Vi är därför inte medvetna om när naturliga lagen skulle ha inpräntats i oss, utan det känns som om den skulle ha följt oss sedan födelsen, liksom modersmålet.

Den naturliga lagen säger hur vi bör bete oss mot andra, men också mot oss själva och mot Gud. Ekonomiska relationer – köp, försäljning, lån, finansiering av gemensamma nytigheter etc. – innebär även relationer mellan människor, de ekonomiska aktörerna. Därför får även ekonomiska frågor en plats i Pufendorfs naturrättsfilosofi.

Frihetstiden

Under den så kallade frihetstiden 1718–1772 fördes en intensiv debatt i Sverige om ekonomiska frågor, delvis beroende på en långtgående tryckfrihet. Det fördes en statlig politik av merkantilistiskt slag i syfte att stimulera ekonomisk tillväxt.

Till de mer betydande författarna under denna period hör Anders Bachmansson (Nordencrantz efter adlandet 1743). I *Arcana oeconomiae et commercii* (1730) introducerar han Mun och andra engelska merkantilister. Omfattande regleringar krävs enligt Nordencrantz för att främja näringslivet. Mot slutet av sitt liv blev han mer liberal.

Som ett led i tillväxtpolitiken inrättas Sveriges första ekonomiprofessur i Uppsala. Den tillträdde år 1741 av Anders Berch (1711–1774), och följdes inom ett decennium av lärostolar i Åbo och i Lund. Berch var en svensk företrädare för den politiska aritmetik som Petty introducerat i England. Han skrev också en lärobok i merkantilistisk anda, *Inledningen til Almänna Hushålningen* (1747), som stod sig i den akademiska undervisningen i omkring 80 år.

En tredje ekonom från frihetstiden, Pehr Niclas Christiernin, gjorde en intressant insats då han 1760 formulerade kvantitetsteorin, dvs. teorin om ett positivt samband mellan penningmängd och prisnivå, mer sofistikerat än vad skotten David Hume gjort åtta år tidigare. Christiernin förde in rörliga växelkurser i analysen. Christiernin hade studerat internationella merkantilistiska auktoriteter, men det är inte klart att han själv bör betraktas som merkantilist.

Fysiokratin

Den riktning som kommit att kallas fysiokratin hade sitt centrum i Frankrike. Ofta brukar man betrakta 1756 som dess begynnelseår, eftersom centralgestalten François Quesnay (1694–1774) då publicerade de första ekonomiska artiklarna i

Diderots och D'Alamberts stora *Encyclopédie*. Som slutår brukar man ofta ange 1777, då Guillaume François le Trosne publicerade boken *De l'intérêt social, par rapport à la valeur, à la circulation, l'industrie et au commerce intérieur et extérieur*.

Fysiokratin kan ses dels som en reaktion mot merkantilismen, dels som ett utslag av en allmän agromani i Europa på 1700-talet. Själva ordet fysiokrati kommer från grekiskan och betyder ungefär naturmakt, vilket antyder något om fysiokraternas åsikter. Ordet fysiokrati användes första gången av Dupont de Nemours 1767 i titeln på en samling uppsatser av Quesnay som han publicerade, men företrädarna för fysiokratin kallade sig själva *les économistes*. Gruppen betraktas ofta som den första egentliga skolbildningen inom nationalekonomin med egen tidskrift och regelbundna sammankomster. Ibland har fysiokraterna till och med uppfattats som en sekt, eftersom de var så hårt knutna till ledaren Quesnay.

Naturlig ordning

Fysiokraterna trodde på en »naturlig ordning« för naturen och samhället. Vi skönjer här tydliga inslag av naturrättsfilosofi. Genom att lagstiftningen varit dålig hade den faktiska ordningen i samhället kommit att skilja sig från den naturliga. Till felet hörde framför allt den merkantilistiska politikens olika former av stöd till industri och export på bekostnad av jordbruk och konsumtion. Den naturliga ordningen borde återställas genom att de dåliga lagarna avskaffades.

Till den naturliga ordningen hörde också privat äganderätt. Den privata äganderätten behövdes för att locka fram det arbete som krävdes för samhällets välfärd.

När den naturliga ordningen råder, finner fysiokraterna harmoni mellan olika intressen. »Det fantastiska med ett välordnat samhälle är att var och en arbetar för andra, medan han tror att han arbetar för sig själv«, menar Quesnay. Detta är en tanke som vi senare återfinner i Adam Smiths osynliga hand,

och det är en grundsten i den ekonomiska liberalismen.

Bara jordbruket kan ge ett nettoresultat

Jordbruket hade en central ställning i det fysiokratiska tänkandet. Jordbruket var den enda näring som kunde ge ett positivt nettoresultat.

Inslag av denna idé kan återfinnas även i merkantilistisk litteratur. Fysiokraterna betonade emellertid att det positiva nettoresultatet förutsatte att jordbruket hade tillräckligt med realkapital i form av dragdjur, boskap och redskap. Då kunde man få skördar som räckte inte bara till nytt utsäde och till att föda jordbrukaren och hans familj och anställda, utan även till att föda en jordägarklass som inte själv arbetade med jorden.

Det välordnade jordbrukets förmåga att ge ett nettoresultat ansågs ha motverkats av merkantilismen. Ett jordbruk i full »prosperitet« skulle nu återupprättas. När målet nåtts tänkte man sig emellertid inte fortsatt tillväxt.

Jordbruket kunde vara nettoproduktivt medan industri och hantverk betraktades som sterilt i den meningen att produktionsresultatet inte var värt mer än dess ingående delar i form av råvaror och andra produktionsmedel samt underhållet av arbetarna. Följaktligen borde statens skatteuttag läggas enbart på överskottet i jordbruket, dvs. på jordräntan som jordägarna erhöll genom att arrendera ut jorden.

Tableau économique

Quesnays *Tableau économique* är nog det som nutida ekonomer i första hand förknippar med fysiokraterna. Tablan publicerades i flera varianter. Den har setts som föregångare till input-output-analys, till moderna nationalräkenskaper, till Marx reproduktionsschema, till multiplikator teorin och till allmän-jämviktsanalys. Input-output-analysen ger direkta associationer till *Tableau économique*. En lätt modifierad form av en av Quesnays tablåer illustrerar detta:

	Konsumenter			
	Produktiva	Jordägare	Sterila	Total produktion
Producenter				
Produktiva	2	1	2	5
Jordägare	–	–	–	–
Sterila	1	1	–	2
Total konsumtion	3	2	2	7

Samhället består av tre klasser: de produktiva bönderna (som inte äger jorden), jordägarna och de sterila (de som är verksamma inom industri, hantverk och tjänstesektorn). Tabellen visar hur varuströmmarna (och i motsatt riktning penningströmmar) går mellan klasserna enligt Quesnays antagande. Sålunda ser vi att jordägarna som konsumenter spenderar 2 miljarder livres (dåtidens franska penningenheter) på varor, varav hälften kommer från de produktiva bönderna och hälften från den sterila klassen.

Totala produktionen i ekonomin är lika stor som den totala konsumtionen, dvs. 7 miljarder livres. De sterila konsumerar exakt lika mycket som de producerar, 2 miljarder livres. Just därför betraktas de som sterila. Den produktiva klassen däremot producerar till ett värde av 5 miljarder livres men konsumerar bara 3. Just därför är de produktiva. Jordägarna producerar ingenting men konsumerar för 2 miljarder livres, vilket motsvarar de produktiva böndernas nettoresultat. (Överföringen av arrendena, dvs. nettoresultatet på 2 miljarder livres, från bönderna till jordägarna syns inte i tabellen.)

Quesnays *Tableau économique* är ett tydligt exempel på att man nu systematiskt började studera hur de olika delarna av ekonomin hänger samman.

Svenska fysiokrater

Det är främst två personer som kan betraktas som fysiokraternas företrädare i Sverige. Den ene var Carl Fredrik Scheffer

(1715–1786), som hade varit ambassadör i Frankrike och där kommit i kontakt med fysiokraterna. Hemma i Sverige blev han Gustav III:s ekonomiske rådgivare.

Den andre var Anders Chydenius (1729–1803), en finlands-svensk präst som var ledamot av flera riksdagar under andra hälften av 1700-talet. I skriften *Källan Til Rikets Wan-Magt* (1765) vände han sig bland annat mot det frihandelshämmande produktplakatet och den merkantilistiska regleringsekonomi. Även i *Den Nationale Winsten* (1765) pläderar han för en liberalisering av ekonomin. Låt oss se på motiveringen i ett avsnitt (där vi dock något moderniserat Chydenius stavning och ordformer):

Står nu detta fast, så tänker jag därpå bygga följande sats, nämligen att varje enskild söker självmant upp det ställe och den näring där han bäst ökar den nationella vinsten, om författningarna inte utestänger honom därifrån.

Var och en söker sitt bästa. Denna böjelse är så naturlig och nödig, att alla samfund som finns i hela världen fotar sig därpå; annars ägde lagar, straff och belöningar inte ens rum, och hela människosläktet skulle inom kort gå alldeles under. Det arbete betalas alltid bäst som har högsta värdet, och det sökes helst, som bäst betalas.

Så länge jag i ena hanteringen kan tillverka varor för 6 daler om dagen, går jag ogärna i den som räntar 4. I den förra var både nationens och min vinst en tredjedel större, än i den senare.

När alltså någon nödgas, eller genom publika belöningar uppmuntras, att arbeta i någon annan näring, än där han förtjänar högsta vinsten – ty annars sker det inte mera än en köpman säljer sin vara under det som honom erbjuds – så är det ofelbart, att det sker med nationens förlust (s. 30).

Här för Chydenius fram tankar som mycket påminner om vad Adam Smith skriver i *Folkens välstånd* (1776).

Referenser

- Aristoteles, (1972), »Politics«. I *Aristotle in twenty-three volumes*, XXI, Heinemann Ltd, London.
- Chydenius, Anders, (1929) [1765], *Den Nationnale Winsten*. Kooperativa Förbundets Bokförlag, Stockholm.
- Heckscher, Eli F., (1931), *Merkantilismen*. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Herlitz, Lars, (1989), *Ideas of Capital and Development in Pre-Classical Economic Thought: Two Essays*. Institutet för ekonomisk historia, Göteborgs universitet, rapport 7.
- Jonung, Christina & Ståhlberg, Ann-Charlotte (red.), (1990), *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. sns Förlag, Stockholm. Följande uppsatser: Lönnroth (om Risingh), Sandelin (om Pufendorf), Magnusson (om Nordenrantz), Persson & Siven (om Christiernin).
- Lowry, S. Todd (red.), (1986), *Pre-Classical Economic Thought*. Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht, Lancaster.
- Lönnroth, Johan, (1996), *Politisk ekonomi. Svenska och internationella tanketraditioner*. 2:a uppl. sns Förlag, Stockholm.
- Magnusson, Lars, (1987), »Mercantilism and 'Reform' Mercantilism: the Rise of Economic Discourse in Sweden during the Eighteenth Century«. *History of Political Economy*, vol. 19, s. 415-433.
- Magnusson, Lars, (1999), *Merkantilism. Ett ekonomiskt tänkande formuleras*. sns Förlag, Stockholm.
- Platon, »Staten«. I Platon, (1984), *Skrifter i svensk tolkning*, III. Sv. övers. Claes Lindskog, »reviderad och kommenterad av Holger Thesleff«. Doxa, Lund.
- Pufendorf, Samuel von, (1934), *De jure naturae et gentium libri octo*. Clarendon Press, Oxford, Humphrey Milford, London och Oxford University Press, New York. Vol. I är kopia av 1688 års latinska upplaga, vol. II engelsk översättning.
- Pufendorf, Samuel, (2001) [1673], *Om de mänskliga och medborgerliga plikterna enligt naturrätten*. City University Press, Stockholm.
- Sandelin, Bo (red.), (1991), *The History of Swedish Economic Thought*. Routledge, London.
- Schumpeter, Joseph A., (1954), *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, Oxford.
- Viner, Jacob, (1978), *Religious Thought and Economic Society*. Duke University Press, Durham.

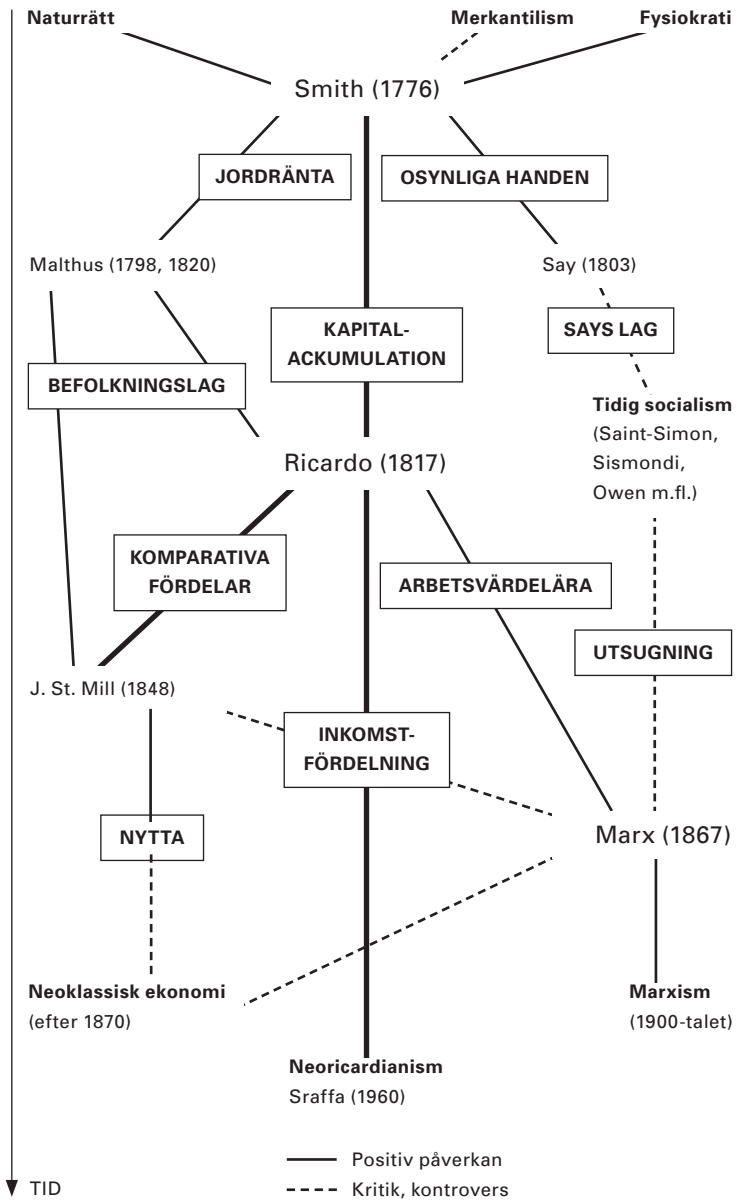
Klassisk politisk ekonomi

Som grundare av den klassiska skolan inom nationalekonomin brukar man betrakta den skotske filosofen Adam Smith (1723–1790). Hans mest uppmärksammade verk *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* utkom 1776, och detta år kan vi betrakta som början på den klassiska perioden.¹ Denna sträckte sig sedan ungefär hundra år framåt i tiden. Som den siste mer betydande författaren i den klassiska traditionen ser man ofta irländaren John Elliot Cairnes (1823–1875), vars mest betydande verk *Some Leading Principles of Political Economy newly expounded* publicerades 1874. Där emellan finner vi bland andra fransmannen Jean-Baptiste Say (1767–1832) och britterna Thomas Robert Malthus (1766–1834), David Ricardo (1772–1823), Robert Torrens (1780–1864), Edward West (1782–1828), John Ramsay McCulloch (1789–1864), Nassau William Senior (1790–1864), James Mill (1773–1836) och hans son John Stuart Mill (1806–1873). Här finner vi också tysken Karl Marx (1818–1883), som kritiserade mycket hos de klassiska ekonomerna men samtidigt övertog flera av deras analytiska redskap.

Några egenskaper är gemensamma för de flesta klassiker. Hit hör intresset för tillväxt och utvecklingen på lång sikt, som de i allmänhet menade skulle sluta i ett stationärt tillstånd.

1. De viktigaste delarna av boken gavs ut på svenska 1909–1911 under titeln *En undersökning av folkens välbefinnande, dess natur och orsaker*. Vi använder kortformen *Folkens välbefinnande*. Sidhänvisningarna i Smithcitaten avser denna upplaga. Stavning och ordformer har ibland moderniserats.

Figur 2.1 KLASSISK POLITISK EKONOMI



Hit hör också intresset för nationalproduktens fördelning i form av löner, jordräntor och vinster till de tre produktionsfaktorerna arbete, jord och realkapital. Hit hör likaså synen på priserna som i huvudsak bestämda av produktionskostnaderna snarare än av efterfrågan.

En annan central egenskap var den liberala synen på ekonomin. Det fanns hos klassikerna en idé om att det finns någon automatisk mekanism som håller samman ekonomins delar så att ekonomin kan utvecklas och fungera av sig själv utan särskilt mycket statlig inblandning. Denna tanke fanns även hos fysiokraterna, och den kan skönjas hos en del sena merkantilister. I huvudsak var emellertid merkantilisterna förespråkare för långtgående statliga ingrepp, och detta var något som Adam Smith vände sig emot i *Folkens välstånd*.

Vi kommer i detta kapitel främst att ta upp Adam Smiths lära så som den framställs i *Folkens välstånd*. Vi ägnar också en del utrymme åt Ricardo och Marx. Dessa tre får alltså bli huvudrepresentanter för olika traditioner inom den klassiska politiska ekonomin, medan övriga företrädare av utrymmes-skäl bara får en kompletterande roll.

Adam Smith

Adam Smith har ibland kallats nationalekonomins fader. Det kan diskuteras om detta är lämpligt. Kritikerna har pekat på att det mesta i Smiths lära fanns redan hos tidigare författare. Även om så är fallet kan man inte fränkänna Smith den centrala betydelse hans verk *Folkens välstånd* (1776) fick genom den samlade och systematiska presentationen av sammanhangen i ekonomin.

Smith föddes 1723 i Kirkcaldy i Skottland och skrevs det år han fyllde fjorton – den låga åldern var inte så uppseendeväckande på den tiden – in vid universitetet i Glasgow. Här kom han under inflytande av filosofen Francis Hutcheson, som föreläste om bland annat olika ekonomiska begrepp och

företeelser och som dessutom förmedlade kontakt med filosofen David Hume.

Efter bland annat en sexårig vistelse vid Oxford – ett universitet som då var i förfall men som hade utomordentliga bibliotek – utnämndes Smith 1751 till professor i logik i Glasgow. Året därpå övergick han till en professur i moralfilosofi, och medan han upprätthöll denna befattning publicerade han sitt första stora verk *The Theory of Moral Sentiments* (1759) samt en mängd mindre arbeten i olika ämnen.

År 1764 lämnade han professuren för att som guvernör följa en ung adelsman till Frankrike. Där var han under en period en flitig gäst i de litterära salongerna, och han deltog även i fysiokraternas möten hos Quesnay. Utlandsvistelsen varade i två år, och det var troligen under denna tid som han började skriva *Folkens välstånd* »för att fördriva tiden«, enligt ett brev till David Hume. Detta verk krävde många års arbete även efter hemkomsten innan det 1776 kunde publiceras. År 1778 tillträdde Smith ironiskt nog en högre tjänst i tullväsendet, en syssla som han skötte med nit och redlighet, så att han efter några år kunde berömma sig av att tullinkomsterna blivit fyra gånger så stora som då han tillträdde.

Som andra dåtida lärda publicerade sig Smith inom många områden: astronomins historia, språkens uppkomst, släktskapen mellan musik, dans och poesi, etc. Det är emellertid som ekonom han gjort sin viktigaste insats, och vi skall nu koncentrera oss på de ekonomiska tankar han presenterar i *Folkens välstånd*.

Människans egenskaper

Människans egenskaper är grundläggande för Smiths syn på ekonomins funktionssätt. De medfödda egenskaperna kan i någon mån modifieras genom uppfostran och utbildning, men får i huvudsak tas som de är. De institutionella arrangemangen i samhället bör utformas utifrån den förutsättningen.

Vilka är då de egenskaper som Smith finner hos människan? Människan är för det första egoistisk, och hon strävar efter att förbättra sin ställning. Dessa karaktärsdrag hos människan är mycket betydelsefulla. De kan driva samhället framåt även om förutsättningarna i övrigt inte är de bästa. I kritik mot Quesnay menar Smith sålunda:

Han synes icke ha tagit i beaktande, att varje människas naturliga strävan att ständigt förbättra sin ställning är en livsprincip inom samhällsorganismen, och att denna princip i många riktningar förmår avvärja eller avhjälpa de skadliga följderna av en näringspolitik som präglas av både våld och våld. En sådan politik kan visserligen mer eller mindre fördröja, men sällan helt hämma ett folks naturliga framåtskridande i rikedom och välstånd, än mindre föranleda tillbakagång. (Del 2, s. 106–107)

Smith var emellertid klart medveten om att det finns undantag från regeln att människan strävar efter sitt eget bästa. Dryckenskap och annat frosseri tog han upp till diskussion. Slösaren gisslas; han söker ju bara »tillfredsställelse för stunden«. Den som faller för rena modenycker är också beklagansvärd, men som väl är »så ligger det i sakens natur, att en dylik dåraktighet inte kunde få makt med mera än ett ringa fåtal«.

Finns det fler egenskaper hos Smiths normalmänniska än strävan efter egennytta? Ett besläktat drag är hennes »fallenhet för att köpslå och byta det ena mot det andra«. Detta är något som skiljer människan från djuren. »Ingen har någonsin sett en hund hederligt och avsiktligt byta ett ben med en annan hund.«

Vid sidan av människans böjelser finns ett annat väsentligt faktum: Olika människor är från början rätt lika. »Det är inte så mycket hos naturen, som i seder och bruk och i uppfostran, som orsaken är att söka till olikheten mellan de mest skilda yrkestyper, såsom t.ex. en vetenskapsman och en vanlig bärare från gatan, ett stadsbud.« Benägenheten att köpslå och handla

leder emellertid till specialisering och till att folk hamnar i olika fack, vilket förstärker de ursprungliga skillnaderna.

Arbetets delning – bra och dålig

Benägenheten att köpslå och handla med varandra är enligt Smith det »som från början gett uppslaget till arbetets delning«. Arbetsdelningen har i sin tur gjort det totala produktionsresultatet betydligt större än om ingen specialisering förekom. I början av *Folkens välstånd* beskrivs arbetsdelningen i mycket positiva ordalag:

Det storartade mångfaldigandet av produkter inom alla olika yrken i följd av arbetets delning är det, som i ett välordnat samhälle ger upphov åt den allmänna välmågan, som når ända ner till folkets lägsta lager. (Del 1, s. 8)

I slutet av *Folkens välstånd* ges en helt annan och mörkare bild av arbetsdelningen:

Allt eftersom arbetets delning går framåt, blir sysslorna för den stora massan av folket, som skall leva av sitt arbete, allt mer specialiserade, och ofta kommer de att bestå endast av några få, stundom av blott en eller två mycket enkla förrättningar. Men förståndsutvecklingen hos de allra flesta människor står i nödvändigt samband med deras vanliga sysselsättningar. (Del 2, s. 130–131)

Därför blir en människa, vars arbete är begränsat till några få handgrepp »så enfaldig och okunnig, som det gärna är möjligt för en mänsklig varelse att bli. Hans själsliga slöhet gör det inte endast omöjligt för honom att njuta av eller delta i ett förståndigt samtal, utan t.o.m. att hysa en ädel, god eller öm känsla, och han blir följaktligen ur stånd att bilda sig något rätt omdöme ens om de plikter, som det dagliga livet ställer honom inför.« Inte bara individens mentala förmåga förstörs:

Även hans kroppsliga vigör undergrävs och han förlorar i styrka och uthållighet i fråga om allt annat arbete än det han är van vid. Skickligheten i sitt yrke synes han på så vis ha förvärvat på bekostnad av sina intellektuella, moraliska och fysiska krafter. Och det är just det, som de fattiga arbetarna, dvs. den stora massan av folket, kommer att göra, om inte regeringen bryr sig om att vidtaga åtgärder till att förhindra det. (Del 2, s. 131)

De två avsnitten är så olika att man naturligtvis måste fråga sig om de är förenliga. Om man är välvillig kanske man kan säga att de inte nödvändigtvis är oförenliga. I det första avsnittet begränsar sig Smith till arbetsdelningens betydelse för den producerade varumängden. I det andra avsnittet förnekar han inte arbetsdelningens betydelse för rikedom, mätt i varor, men han för in ytterligare en aspekt – effekterna på arbetarnas själsliga och kroppsliga tillstånd. Han var väl medveten om det så kallade alienationsproblemet.

Den naturliga friheten och den osynliga handen

Adam Smith var väl bevandrad i naturrättsfilosofernas tankar. Genom främst Grotius och Pufendorf hade han tagit intryck av deras idéer. Den »naturliga friheten« och liknande uttryck hos Smith är exempel på deras inflytande.

Vad Smith konkret menade med den »naturliga friheten« får vi en uppfattning om genom att se i vilka sammanhang någon variant av detta uttryck förekommer. Vi finner då att det bland annat innebär frihet att byta yrke, och frihet att bo kvar på den plats som man har valt som sin bostadsort. Det innebär frihet att handla med andra länder, men ibland har landets lagar gjort detta till en förbrytelse, trots att det »av naturen ej är på minsta sätt klandervärt«. Det innebär frihet också i den inhemska handeln.

Andra exempel på den naturliga friheten får vi där Smith menar att den *inte* bör få råda, trots att den uttryckligen är »naturlig«. Att begränsa rätten att ge ut eller ta emot skuldsedlar

sägs vara »ett klart brott mot den naturliga friheten«. Samma gäller tvånget att bygga brandmurar. Men likväl menar Smith att det i sådana fall är riktigt med regleringar, ty de former av »ett fåtal individers naturliga frihet, som äventyrar hela samhällets trygghet, är och bör vara reglerade«.

Som vi ser var Smith ingen dogmatisk förespråkare för obegränsad frihet. Han vägledades av praktiska hänsyn. Den »naturliga friheten« var inget heligt. I de fall då dess konsekventa tillämpning skulle leda till skada för helheten såg Smith inget skäl att låta den råda.

I övriga fall skulle emellertid grundregeln tillämpas, dvs. den naturliga friheten skulle få råda. De mänskliga karaktärsdragen – att sträva efter sitt eget bästa och att handla med varandra – skulle då verka för det gemensamma bästa, trots att de enskilda individerna endast hade sitt eget för ögonen. »Vi litar inte till slaktarens, bryggarens eller bagarens särskilda välvilja, när vi önskar få något till middag, utan till deras egen fördel. Vi vädjar inte till deras människokärlek, utan till deras själviskhet, och säger dem ingenting om våra egna trängande behov, utan talar om vad de vinner på affärerna.«

I detta sammanhang kommer vi in på »den osynliga handen«. Inget uttryck från Smith har väl blivit så känt som detta, trots att han själv bara använder det i förbigående. I *Folkens välstånd* förekommer det på ett ställe. Låt oss se på sammanhanget:

Då nu envar efter bästa förmåga bemödar sig att använda sitt kapital till att främja inhemsk näringsflit och till att leda näringsfliten i sådan riktning, att dess resultat blir för hans del bästa möjliga, så tvingas också envar i själva verket att göra sitt till för att den samhälleliga årsinkomsten må bli den största möjliga. Visserligen har den enskilde gemenligen ej för avsikt att befordra det allmänna bästa, inte heller förstår han, hur mycket han befordrar det. När han hellre insätter sitt kapital i

landets egna näringar än i utlandets, har han endast sitt kapitals tryggaste placering för ögonen, och när han ser till att dessa näringar inriktas så att avkastningen blir av största möjliga värde, åsyftar han endast egen vinning, men härvid förs han liksom i så många andra fall av en osynlig hand till att främja ett ändamål, som alldeles icke ingick i hans syften. (Del 2, s. 20)

När varje enskild person placerar sitt kapital där det ger honom störst avkastning, placerar han det alltså enligt huvudregeln samtidigt så att hela samhällets inkomst blir den största möjliga. Den »osynliga handen« kan ses som en metafor för de förutsättningar som ger denna överensstämmelse.

Tanken på en överensstämmelse mellan strävan efter egen vinning och samhällelig välfärd var inte ny. Det går att spåra den långt tillbaka, om än med vissa avbrott. Till exempel såg den grekiske kyrkofadern Johannes Chrysostomos (344–407 e. Kr.) en så fungerande ekonomi som en del av en gudomlig plan. Emellertid har idén sällan formulerats så klart som hos Adam Smith.

Frihetens brister

Resursallokeringen skulle enligt Smiths huvudregel bli effektivast om varje kapitalist fick placera sitt kapital där han fann det lämpligast, och varje hantverkare, arbetare och köpman utan lagliga hinder fick söka den syssla och driva den handel han ville. Men det var just en huvudregel, och Smith visar att den inte alltid ger det lyckligaste resultatet vare sig i en snäv ekonomisk eller i en bredare mänsklig mening.

Vi har redan gett exempel på att den naturliga friheten bör inskränkas då »den äventyrar hela samhällets trygghet«. Vi har också sett att den arbetsdelning som uppstår spontant i ett fritt samhälle inte enbart är av godo enligt Smith, utan att den även tenderar att påverka arbetarnas själsliga och kroppsliga tillstånd negativt.

Inte heller handeln är alltid till fördel för alla parter. Handeln med Amerika, säger Smith, borde ha kunnat bli till glädje för såväl Amerikas som Europas invånare. »Européernas barbariska orättfärdighet gjorde dock en händelse, som borde ha blivit välsignelsebringande för alla, ruinerande och fördärlig för flera av de olyckliga länderna.«

Vad staten bör göra och inte göra

Smiths grundinställning var att staten mindre borde lägga sig i det ekonomiska livet än vad den gjorde i Smiths Storbritannien, där merkantilismen var den accepterade ekonomiska doktrinen. Man finner tre typer av argument.

För det första var Smith kritisk såväl mot merkantilismen som lära som mot det själviska sätt på vilket köpmännen åberopade dess principer. Den hade lett till ineffektiv resursallokering, och skråprivilegierna och de beviljade monopolen gynnade endast de enskilda köpmännen på bekostnad av folkflertalet. Regleringarna av handeln och produktionen hade genomförts efter påtryckningar av köpmän och industriidkare, som endast såg till sin egen vinst. Smith gör gång på gång påpekanden av typen »att det varit de monopoliseringslystne, som både påfunnit och gett spridning åt den merkantilistiska läran, kan inte betvivlas«. Han menar också att »köpmäns och industriidkares egoistiska sofisterier förvillat folks sunda omdöme. Deras intressen är i detta avseende direkt motsatt den stora massans«.

Ett andra argument, som inte har tystnat med åren, har att göra med den bristande förmågan hos staten att i detalj reglera näringslivet till folkflertalets bästa:

En statsman, som ville försöka att vägleda enskilda personer, hur de borde använda sina kapital, skulle inte endast åtaga sig en skäligen onödig omsorg, utan också tillvälla sig en myndighet, som inte med trygghet kan anförtros vare sig åt en människa en-

sam, eller ens åt en råds-kammare eller riksförsamling, och som inte skulle kunna läggas i farligare händer än en sådan mans, som vore förmäten och dåraktig nog att tro sig om att kunna utöva den. (Del 2, s. 21).

Smiths tredje argument mot omfattande statlig verksamhet är mer implicit. Smith skiljer på produktivt och improduktivt arbete. Produktivt arbete är sådant som konkretiseras i någon vara som finns kvar efter det att arbetet avslutats. Industrierbete och jordbruksarbete är goda exempel.

Improduktivt arbete är enligt Smith tjänster av olika slag. (Jämför med fysiokraternas strängare uppfattning enligt vilken alla sektorer utom jordbruket var sterila.) Sådant arbete försvinner i samma ögonblick som det utförs. Hit räknar Smith arbetet av civila och militära ämbetsmän, präster, jurister, skådespelare m.fl. Om de improduktiva skulle bli alltför många så skulle deras underhåll kräva så stor del av produktionsresultatet att man tvingades tära på kapitalet. Produktionsresultatet skulle därmed efterhand minska. Smith menar att »stora nationer blir aldrig utarmade genom enskildas, men väl genom det allmännas slöseri och misshushållning. Hela eller nästan hela den offentliga inkomsten används i de flesta länder till att underhålla improduktiva armar.« Det nu sagda innebär inte att Smith ville utesluta statligt engagemang. Staten hade tre huvuduppgifter, men dessutom framträder ett antal andra statsingripanden som Smith ser på med gillande.

Den första huvuduppgiften är att skydda samhället mot överfall från andra samhällen, dvs. att ombesörja försvaret. Den andra är att upprätthålla den inre ordningen i landet och att sörja för en ordnad rättsskipning.

De första två uppgifterna krävs även av en så kallad nattväktarstat. Med den tredje uppgiften avlägsnar Smith sig emellertid från denna. Det handlar här om att staten bör »upprätta och underhålla sådana offentliga inrättningar och verk,

som, ehuru de är i högsta grad nyttiga för ett stort samhälle, likväl är av den natur att de aldrig kan betala sig och gå med vinst för en enskild eller ett litet antal enskilda, och som därför inte kan väntas komma till stånd på enskild väg«. Smith var medveten om det som i modern analys brukar diskuteras i termer av kollektiva varor och externa effekter. Han diskuterar här sådana nyttigheter som vägar, hamnar, bryggor, kanaler, postväsende, undervisningsväsende etc. Det faktum att staten bör svara för att de kommer till stånd innebär inte att de i sin helhet behöver finansieras med skatter. Även avgifter från brukarna kan enligt Smith ibland vara lämpliga.

Vid sidan av de tre huvuduppgifterna för staten finns i boken spridda exempel på andra statsingripanden som Smith stöder, och som förstärker bilden av honom som pragmatiker snarare än dogmatisk laissez-faire-förespråkare. Smith är i princip för frihandel mellan nationerna, men inte heller detta är någon helig ko för honom. Det finns fall då han finner det lämpligt att med tullar och andra regleringar gynna inhemska intressen. Ett sådant fall föreligger då en verksamhet är nödvändig för landets försvar. Navigationsakten – en av historiens mest omskrivna frihandelshämmande akter – betecknar han sålunda som »mähända den klokaste av alla handelsförordningar i England«. Den garanterade att det fanns brittiska sjömän och skeppsfart, vilket var viktigt för sjöförsvaret. Ett annat fall har vi då den importkonkurrerande näringen är belastad med skatt. Tullavgiften skulle då göra att den inhemska tillverkningsnaden inte missgynnades i förhållande till den utländska.

Smiths värdelära

I värdeläran för Smith och andra klassiker fram en distinktion som vi konstaterat fanns redan hos Aristoteles, men som övergivits i modern pristeori. Det gäller skillnaden mellan bruksvärde och bytesvärde. Smith säger:

Man får ej glömma att ordet värde har två olika betydelser och än betecknar ett särskilt föremåls nytta, än åter den förmåga att köpa andra varor som besittningen av detta föremål förlänar. Det ena kan man kalla bruksvärde, det andra bytesvärde. Ting som har det största bruksvärdet har ofta litet eller inget bytesvärde, och tvärtom har de ting som äger det största bytesvärdet ofta litet eller inget bruksvärde. Inget är nyttigare än vatten, men för vatten kan man knappt få köpa någonting, ty knappast något kan fås i utbyte för det. En diamant har däremot knappt något bruksvärde, men en hel mängd varor kan man ofta få i utbyte för en sådan. (Del I, s. 20)

Den sistnämnda frågan i citatet – varför nyttiga ting som t.ex. vatten kan vara så billiga, medan onyttiga som diamanter kan vara så dyra – har i litteraturen kallats värdeparadoxen. Smith är inte den förste som tar upp värdeparadoxen. Den berördes t.ex. i Platons *Etydemos*, och den fick visst utrymme hos Pufendorf. Den förklarades hjälpligt redan av Platon – »det sällsynta står högt i pris« – och upplöstes helt i neoklassikernas gränsnyttieresonemang på 1870-talet.

Smith ägnar betydligt mer utrymme åt att förklara nivån på bytesvärdet, dvs. priset, än åt bruksvärdet. Vi kan urskilja åtminstone tre olika pristeorier eller värdeläror. För det första har han en *grov arbetsvärdelära*:

Om det t.ex. hos ett jägarfolk vanligen kostar dubbelt så mycket arbete att nedlägga en bäver som att nedlägga ett rådjur, bör en bäver tydligtvis gå i byte för eller vara värd två rådjur. Det är naturligt, att vad som plär vara produkten av två dagars eller två timmars arbete måste vara värt dubbelt så mycket som det, som plär vara produkten av en dags eller en timmas arbete. (Del I, s. 27–28)

En modifiering införs sedan:

Om det ena slaget av arbete möjligen är strängare än det andra, kommer naturligtvis någon tillgift att ges för den större mödan, och produkten av en timmas arbete i den ena formen kan då ofta bytas mot två timmars arbete i en annan.

Eller om det ena slagets arbete kräver handlag eller blick i mer än vanlig grad, så kommer människors beundran för dylika talanger naturligen att ge ett värde åt produkterna av dem, vilket blir högre än vad den beräknade tiden till deras utförande ger dem. (Del 1, s. 28)

Den grova arbetsvärdeläran, dvs. tanken att förhållandet mellan arbetsinsatserna återspeglas i förhållandet mellan priserna, menar Smith gällde »under det tidiga och primitiva samhällsskick, som rådde innan både kapital bildades och jorden togs i besittning«. I mer avancerade samhällen – där maskiner och annat realkapital används i produktionen, och där jorden ägs av någon – blir prisbildningen mer komplicerad.

I det fallet finner vi, för det andra, en generellare *produktionskostnadsbaserad pristeori*. Hela produktionsresultatet kommer då inte att tillfalla arbetaren. En del kommer att gå till ägaren av det realkapital som används i produktionen. Arbetaren, kapitalägaren och jordägaren var i Smiths värld olika personer. En annan del kommer därför att gå till jordägaren: »Så snart all jorden i ett land blivit enskild egendom visar jordägarna, likt andra människor, lust att skörda där de aldrig sått, och gör anspråk på ränta till och med på jordens naturliga avkastning.«

Smith upprepar i olika varianter att lön, jordränta och vinst ligger bakom priset på alla varor:

I varje samhälle kan priset på varenda vara ytterst upplösas i en eller annan av eller alla tre dessa beståndsdelarna, och i varje kultursamhälle ingår alla tre mer eller mindre såsom beståndsdelar i priset på de allra flesta varor. (Del 1, s. 31)

För det tredje finns hos Smith en kompletterande teori om *utbuds- och efterfrågebestämda priser*. Utgångspunkten är då att det finns ett »naturligt« pris som råder då lön, vinst och jordränta ligger på normal nivå. Det är det genomsnittspris som marknadspriserna strävar mot. Mer eller mindre tillfälliga svängningar i utbud och efterfrågan gör emellertid att marknadspriset varierar kring det »naturliga« priset. På det sättet kommer även konsumentensidans eller efterfrågesidans i en smula i Smiths värdelära. Det är emellertid produktionsidans som dominerar klassikernas värdelära. Med de första neoklassikerna blir förhållandet omvänt, som vi skall finna längre fram.

Fördelningen av produktionsresultatet

Adam Smith har ibland kritiserats för att vara svag i förklaringen av hur nivån på löner, vinster och jordräntor bestäms och hur produktionsresultatet fördelas på dessa typer av inkomster. Det innebär emellertid inte att sådana förklaringsförsök helt saknas.

Lönenivån anser han sålunda bero främst på samhällets välstånd och kapitalets storlek. Den varierar även med yrkets behaglighet, lätthet att lära, sysselsättningens stabilitet, tilliten som man måste ha till yrkets utövare och säkerheten i den bärgning som yrket ger.

Vinsten eller kapitalavkastningen stiger med risken i kapitalavkastningen, sjunker med näringsfångets behaglighet och sjunker om kapitalet växer (medan lönen stiger). Vi ser här en antydning till teori om avtagande avkastning, som hos senare författare skulle spela stor roll.

Jordräntan, dvs. priset för att arrendera jord, ses dels som ett monopolpris bestämt av jordägaren, dels som en residual som blir över när från varans marknadspris först en del gått till löner och kapitalavkastning. Smiths diskussion om jordräntan är inte särskilt klar och övertygande.

Jean-Baptiste Say

Fransmannen Jean-Baptiste Say läste Smiths *Folkens välförstånd* i tjugooårsåldern, och femton år senare publicerade han sin *Traité d'économie politique* (1803). Detta verk i två band bidrog starkt till spridningen av Smiths idéer på europeiska kontinenten, och i en engelsk översättning även i Nordamerika. (En svensk översättning, *Afhandling uti statsushållningsläran*, publicerades 1823–1824.)

Minst två saker förtjänar att nämnas om Say. För det första har han ibland setts som en pionjär för den subjektiva värdelära som senare blommade ut med neoklassikerna. Priset mäter värdet och värdet mäter nyttan, menade Say. Nyttan ligger alltså bakom priset. Genom att betona den subjektiva nytta som individerna upplever att de får av en vara eller tjänst skiljer sig Say från de flesta övriga klassiker, särskilt Ricardo, som främst tryckte på arbetsgången i produktionen som det värdeskapande.

För det andra gjorde Say en uppmärksam insats i det att han formulerade det som av eftervärlden kallats Says lag. Say menade att »så snart en produkt har framställts erbjuder den en marknad för andra produkter motsvarande hela dess egna värde«. Ibland uttrycks Says lag som att »utbudet skapar sin egen efterfrågan«. Denna formulering skall inte tolkas som att utbudet av en nyttighet skapar en lika stor efterfrågan av samma nyttighet. Det kan uppstå utbudsöverskott på en nyttighet, men det motsvaras i så fall av efterfrågeöverskott på andra nyttigheter, så att värdet av totala efterfrågan i ekonomin blir lika med värdet av totala utbudet. Tolkningen av Says lag, och under vilka förutsättningar de olika tolkningarna gäller, har varit föremål för mycket diskussion i facklitteraturen. De starkaste invändningarna mot Says lag baseras på argumentet att i tider när investerare ser pessimistiskt på framtiden kan faktiskt tesaurering (sparande på »kistbotten«)

och minskning av bankernas utlåning leda till lägen där totala efterfrågan understiger totala utbudet.

Thomas Robert Malthus

Engelsmannen Thomas Robert Malthus studerade filosofi, matematik och teologi innan han prästvigdes 1790. År 1805 utnämndes han till professor i historia och politisk ekonomi vid East India College nära London. Han är mest känd för sitt bidrag till befolkningsläran, men gjorde senare viktiga insatser även inom övrig nationalekonomi.

Malthus mest uppmärksammade arbete är *An Essay on the Principle of Population* (1798). Den pessimistiska befolkningslära som han där förde fram fick i huvudsak stöd av Ricardo och Mill, och den låg längre fram i tiden till grund för ny-malthusianismen, som i Sverige hade en känd förespråkare i Knut Wicksell. Kärnan i skriften återspeglas i ett utdrag:

Jag tror det är riktigt att uppställa två satsen.

För det första, att föda är nödvändigt för människans existens.

För det andra, att passionen mellan könen är nödvändig och kommer att bestå nästan i sitt nuvarande skick.

Dessa två lagar visar sig ha varit fasta naturlagar så länge som vi har haft någon kunskap om människosläktet, och eftersom vi hittills inte har sett någon förändring i dem har vi inte rätt att dra slutsatsen att de någonsin kommer att upphöra att vara vad de är nu, utan ett direkt ingripande av Gud, som ursprungligen ställde i ordning systemet i universum, och som till gagn för sina skapade varelser fortfarande verkställer alla åtgärder enligt fastställda lagar...

Då jag tar mina satsen som givna, hävdar jag att befolkningens kraft är oändligt mycket större än jordens kraft att producera människans underhåll.

När befolkningen inte tyglas växer den i geometrisk progres-

sion. Försörjningsmedlen växer bara i aritmetisk progression. En ringa kännedom om tal visar hur ofantligt stor den första kraften är jämfört med den andra.

I enlighet med den naturlag som gör föda nödvändig för människan måste effekterna av dessa två olika krafter göras lika.

Detta innebär en stark och permanent verksam spår på befolkningen genom försörjningssvårigheten. Denna svårighet måste drabba någonstans och måste nödvändigtvis vara mycket kännbar för en stor del av mänskligheten. (s. 70–71)

Vad blir då följden? Jo, nöd och laster. »Det förra, nöd, är en absolut nödvändig följd. Laster är en högst trolig följd, och vi ser dem därför förekomma rikligt...«

Malthus essä utkom i flera successivt reviderade upplagor. Det är ganska stor skillnad på första och andra upplagan (1803). I den mer genomarbetade andra upplagan för han in även sådant som uppskjutna äktenskap bland de faktorer som kan bringa överensstämmelse mellan befolkningstillväxt och näringsmedlens tillväxt.

Mer än tjugo år efter befolkningsessän publicerades Malthus *Principles of Political Economy* (1820). Boken hör till den klassiska traditionen, men brukar karakteriseras som ett föga ortodoxt verk. I pristeorin vidareutvecklar Malthus begreppen utbud och efterfrågan. Han förkastar Says lag. Därigenom förkastar han också idén att ekonomin spontant ger full sysselsättning. Han presenterar element från en underkonsumtionsteori och en översparandeteori. Detta förbinder honom med Keynes hundra år senare.

David Ricardo

David Ricardo föddes i en välbärgad familj i London 1772. Hans föräldrar hade invandrat från Amsterdam. Fadern var börsmäklare, och vid 14 års ålder började David arbeta hos denne. Sju år senare kom det till en brytning med föräldrar-

na i samband med att David lämnade judendomen och gifte sig med en kväkare. På egna ben och med hjälp av vänner på börser kunde han dock fortsätta en framgångsrik karriär som börsmäklare, och var snart förmögen. På 1810-talet blev han en inflytelserik deltagare i den engelska penningpolitiska debatten, där han förklarade tidens inflation i England med alltför stor sedelutgivning. Han etablerade sig också som frihandelsvän och kritiserade restriktionerna på spannmålsimport. År 1819 blev han medlem av underhuset, där han representerade Portarlinton, en irländsk s.k. *rotten borough* med något dusintal väljare.

David Ricardo var kanske inte pionjär i samma mening som Adam Smith, eftersom han i stor utsträckning byggde på Smith. Hans anseende som ekonom är ändå väl så gott som Smiths för den skarpsinnighet och den klarhet som kännetecknar hans analys.

Ricardos viktigaste verk är *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817). Viktiga delar av boken handlar om den funktionella inkomstfördelningen, dvs. inkomstens fördelning mellan arbetare, kapitalägare och jordägare. Värdeläran är ett besläktat inslag. Genom att Ricardo lade så stor vikt vid dessa frågor kom de mikroekonomiska aspekterna att få en framträdande roll.

Ricardos jordrönteteori har marginalistiska inslag som förbäddar neoklassiskt tänkande. Ett nytt kapitel i tredje upplagan av *Principles* innehåller en tidig analys av följderna för selsättningen av investeringar i maskiner, där Ricardo menade att de kunde öka arbetslösheten. Men mest känd är han nog för sin teori om komparativa fördelar i internationell handel, som återfinns i moderna läroböcker.

Nutida nationalekonomi har ett arv från Ricardo även när det gäller analysmetoden. Ricardo arbetade med teoretiska modeller och utvecklade den *deduktiva* metoden inom nationalekonomin. Den deduktiva metoden innebär att han började

med ett antal antaganden och från dessa härledde teorem med rent logiskt resonemang. Hos Smith finner vi mer *induktivt* resonerande, eftersom han ofta började med empiriska observationer av skeenden och från dessa observationer försökte dra slutsatser om allmänna samband.

Ricardos värdelära

Ricardos första kapitel i *On the Principles of Political Economy and Taxation* handlar om värdet, vilket visar vilken grundläggande betydelse detta hade för honom. Adam Smiths distinktion mellan bruksvärde och bytesvärde är startpunkten, och i hela kapitlet ger Ricardo kommentarer till Smiths analys.

Ricardo vidareutvecklar Smiths arbetsvärdelära. Här och i andra sammanhang ändrar han antagandena i analysen lite grann gång på gång och härleder slutsatserna för fall efter fall. Att läsa Ricardos texter är därför ganska tröttande.

För att ha ett bytesvärde måste en vara innehålla »nytta«. Förutsatt att en vara innehåller nytta kan den få sitt bytesvärde från två källor: från knappheten och från mängden arbete som krävs för att få fram varan. För somliga varor, som statyer, målningar, sällsynta böcker och mynt, är knappheten den enda källan till bytesvärdet. Mängden av dem kan inte öka. Bytesvärdet är oberoende av den mängd arbete som ursprungligen användes för att framställa dem. Sådana varor utgör emellertid bara en lite del av de varor som det handlas med på marknaden. Ricardo lämnar dem därför åt sidan och koncentrerar sig på sådana varor »som kan öka i kvantitet genom mänsklig flit, och som produceras under konkurrens utan begränsningar«.

Adam Smiths påstående att om det normalt kräver dubbelt så mycket arbete att nedlägga en bäver som ett rådjur kommer en bäver vara värd två rådjur, återfinns i början av Ricardos resonemang. Liksom Smith är Ricardo medveten om att principen behöver modifieras i mer komplicerade fall.

Arbete kan användas inte bara direkt i produktionen av konsumtionsvaror utan också indirekt genom produktion av verktyg som i sin tur används i produktionen av konsumtionsvaror. Sådant indirekt arbete kommer också att ingå i värdet av konsumtionsvaror:

Om vi antar att samhällets sysselsättningar utvidgas så att några tillhandahåller kanoter och redskap som behövs för fisket, andra utsädet och de enkla maskiner som först användes i jordbruket, så gäller fortfarande samma princip att bytesvärdet på de producerade varorna skall stå i proportion till det arbete som använts i produktionen; men inte bara den närmaste produktionen utan även produktionen av alla de verktyg eller maskiner som krävs (s. 24).

Principen att förhållandet mellan olika varors mängd direkt arbete styr förhållandet mellan varornas värden måste modifieras när proportionerna direkt och indirekt arbete är olika i olika varor. Intermediära varor, t.ex. maskiner, har olika livslängd och kan även kräva olika proportioner direkt och indirekt arbete när de produceras. Ricardo antydde ett problem som senare spelade stor roll i Marx brottnig med värdeteorin. Om proportionerna direkt och indirekt arbete är olika i produktionen av två varor kommer förhållandet mellan varornas marknadspriser att avvika från förhållandet mellan varornas totala arbetsinnehåll. Skälet är att avkastningen på kapital tenderar att utjämnas genom konkurrens.

En förändrad vinstnivå i kombination med olika struktur på realkapitalet kommer också att påverka värderelationerna: »varje sänkning av vinsterna skulle sänka det relativa värdet på de varor som produceras med varaktigt kapital och skulle proportionellt höja dem som produceras med mer förgängligt kapital« (s. 36). Efter hand som Ricardo inför mindre enkla antaganden tvingas han också att avlägsna sig mer och mer från den grundläggande arbetsvärdeläran. Denna får efter

hand karaktären av en grov approximation.

Realkapital i form av konsumtionsvaror som skall underhålla arbetarna, t.ex. kläder och livsmedel, är »cirkulerande kapital«. Varaktiga hjälpmedel i produktionen som maskiner och byggnader är »fast kapital«. Denna distinktion har Ricardo uppenbarligen övertagit från Smith. Och liksom Smith (och många andra) använder Ricardo ordet kapital i mer än en mening. Ibland betyder det just realkapital, som när han talar om »maskiner och annat fast och varaktigt kapital« (s. 30). I andra sammanhang betyder det pengar, som då han talar om »en skomakare, vars kapital huvudsakligen används för att betala löner, som spenderas på mat och kläder« (s. 30).

Jordräntan

Ricardos jordränteteori är historiskt intressant för den är ett tidigt exempel på marginellt tänkande och avtagande avkastning, vilket senare blev centralt i neoklassisk analys. Det finns emellertid en skillnad. Medan neoklassisk analys ofta handlar om resultatet av en marginell ökning av en produktionsfaktor av konstant kvalitet, fokuserar Ricardo på insatsen av jord av olika kvalitet.

»Jordränta är den del av jordens produkt som betalas till jordägaren för användningen av jordens ursprungliga och oförstörbara krafter« fastslår Ricardo. Om det finnes överflöd av fruktbar och välbelägen jord skulle bara en liten del av den odlas. Jord skulle vara en fri vara; ingen jordränta skulle betalas.

När befolkningen växer kommer emellertid även jord av sämre kvalitet att behöva odlas, och jordränta kommer att betalas för den bättre jorden. Låt oss se på Ricardos grundexempel. Antag att det finns tre kvaliteter av jord: nr 1, 2 och 3. Med samma mängd kapital och arbete på varje jordlott av viss storlek skulle det bli möjligt att netto skörda 100, 90 och 80 quarter säd på respektive jordlott. »I ett nytt land, där det

finns ett överflöd av bördig jord i förhållande till folkmängden, och där därför bara kvalitet nr 1 behöver odlas, kommer hela nettoprodukten att tillfalla odlaren och bli dennes vinst på det kapital som han förskotterar. Så snart befolkningen ökat så mycket att det blivit nödvändigt att odla nr 2«, där 90 quarter skulle erhållas, skulle jordränta fås på nr 1. Denna jordränta skulle bestå av skillnaden mellan 100 och 90, dvs. 10 quarter säd. Denna mängd eller motsvarande penningbelopp skulle jordägaren i en marknadsekonomi i konkurrens kunna kräva i arrende av odlaren.

Om även jord av kvalitet nr 3 skulle behöva odlas, skulle jordräntan på nr 1 öka, och även nr 2 skulle ge jordränta enligt följande schema:

Jordkvalitet	Nettoprodukt	Jordränta
Nr 3	80	0
Nr 2	90	90-80=10
Nr 1	100	100-80=20
Total jordränta:		30

I slutet av kapitlet visar Ricardo hur ett liknande resultat skulle kunna erhållas om i stället olika doser kapital investerades på likvärdiga jordlotter. Samma princip som i tabellen kan tillämpas på andra naturtillgångar som någon äger.

För Ricardo var det, som redan exemplet ovan antyder, inte tillräckligt att fastslå grundprinciperna för en oföränderlig ekonomi. Den industriella revolutionen var i full gång och Ricardo såg förändringarna omkring sig. Tillväxtfrågan var viktig, och han analyserade effekterna av befolkningstillväxt, förbättrade maskiner, bättre skiftesbruk och gödning osv. Detta uteslöt inte tron att nettoresultatet, av å ena sidan sådana förbättringar och å andra sidan avtagande avkastning genom att sämre jordar togs i anspråk, skulle bli en ekonomi utan tillväxt på lång sikt.

Internationell handel

Ricardo ansåg att fri handel med andra länder var mycket fördelaktig för ett land. I ett av de få »poetiska« styckena i hans *On the Principles of Political Economy and Taxation* beskriver han sambandet mellan strävan efter egen fördel och nyttan för helheten på ett vis som för tankarna till Adam Smiths osynliga hand:

Under ett system med perfekt frihandel kommer varje land naturligen att ägna sitt kapital och arbete åt sådana sysselsättningar som är mest fördelaktiga för vart och ett. Denna strävan efter individuell fördel är sammanknuten med helhetens allmänna goda på ett beundransvärt sätt. Genom att stimulera fliten, genom att beakta uppslagsrikedomen och genom att mest verksamt använda de krafter som naturen skänker, allokerar den arbetskraften effektivast och mest ekonomiskt: Under det att den generellt ökar mängden produkter sprider den allmän nytta och binder med ett gemensamt intresse- och umgängesband ihop alla länder i hela den civiliserade världen. Det är denna princip som bestämmer att vin skall framställas i Frankrike och Portugal, att spannmål skall odlas i Amerika och Polen, och att smidesvaror och andra varor skall tillverkas i England (s. 133–134).

Den mest kända detaljen i Ricardos kapitel om utrikeshandel är hans analys av komparativa fördelar (eller komparativa kostnader). Detta är en variant av alternativkostnadsbegreppet, som är ett fundamentalt begrepp i samhällsekoniskt tänkande. Ricardos analys har därför inte bara historiskt intresse, och ett av hans exempel används fortfarande i läroböckerna:

Portugal skulle kunna producera både vin och tyg för att täcka sitt eget behov. Vinet kanske skulle kräva 80 mäns arbete per år och tyget 90 mäns arbete per år. I England skulle

produktionen av samma mängd vin och tyg kanske kräva 120 respektive 100 mäns arbete varje år, dvs.

	Tyg	Vin
England	100 män	120 män
Portugal	90 män	80 män

I båda branscherna antas alltså portugisiska producenter vara mer effektiva än engelska. Om arbetskraft och kapital kunde röra sig fritt över gränserna skulle det därför »under sådana omständigheter utan tvivel vara fördelaktigt för kapitalisterna i England och för konsumenterna i båda länderna att vinet och tyget gjordes i Portugal, och att därför Englands kapital och arbetare som sysselsätts med att producera tyg flyttades till Portugal i detta syfte«.

Men arbete och kapital flyttas inte fritt mellan länder. Beträffande arbetskraften tycks Ricardo ta det för självklart att den är bunden till hemlandet. När det gäller kapitalet åberopar han samma skäl som Smith gjort i sitt avsnitt om den osynliga handen: det är säkrare för kapitalisten att investera i hemlandet än utomlands.

Därför skulle det vara fördelaktigt för Portugal att exportera vin till England men importera tyg därifrån. Det skulle också vara fördelaktigt för England, så detta »byte skulle kunna äga rum trots att den vara som importeras till Portugal skulle kunna produceras där med mindre arbete än i England«. I jämförelse med Portugal är England *relativt* mer effektivt i tygproduktion än vinproduktion, eftersom 100/120 är mindre än 90/80. En viss ökning av tygproduktionen motsvarar en mindre minskning av vinproduktionen i England än i Portugal. Portugal är däremot jämfört med England *relativt* mer effektivt i vinproduktionen än i tygproduktionen, eftersom 80/90 är mindre än 120/100.

Antag att produktionen av varje vara i varje land är propor-

tionell mot arbetetsinsatsen. Totala produktionen skulle kunna öka med specialisering. Låt de 90 portugiser som producerat tyg få producera vin i stället, så att totalt 90+80 personer producerar vin. Låt också de 120 engelsmän som producerat vin få producera tyg i stället. Då skulle relativa ökningen i vinproduktionen bli $(90-80)/(80+80)=0,0625$, dvs. 6,25 procent. 100+120 tygproducerande engelsmän skulle innebära en relativ ökning av deras tygproduktion med $(120-100)/(100+100)=0,1$, dvs. 10 procent större tygproduktion än vad 90 portugiser + 100 engelsmän åstadkom. Med specialisering enligt de komparativa fördelarna skulle produktionen av både tyg och vin med en given sammanlagd arbetsstyrka kunna öka.

Men »tyg kan inte importeras till Portugal, om det inte säljs där för mer guld än det kostar i landet varifrån det importeras; och vin kan inte importeras till England, om det inte säljs för mer där än det kostar i Portugal«. Ricardo inför priser och pengar, dvs. guld och silver i analysen. Ädelmetaller spelade en betydligt större roll i penningväsendet på Ricardos tid än i dag.

Hans resonemang är här liksom på andra ställen ganska intrikat, men kvintessensen är att om allmänna prisnivån t.ex. skulle vara lägre i England än i Portugal skulle pengar (ädelmetaller) flöda från Portugal till England. Detta skulle i överensstämmelse med kvantitetsteorin för pengar medföra att allmänna prisnivån skulle höjas i England och sjunka i Portugal. Priserna skulle etableras på en sådan nivå att det blev lönsamt både att exportera vin från Portugal till England och tyg från England till Portugal. Ricardo hävdar till och med:

Guld och silver, som har valts som allmänt betalningsmedel, fördelas genom konkurrensen i handeln i sådana proportioner mellan världens olika länder att de anpassar sig till den naturliga handel som skulle äga rum om inga sådana metaller existerade och handeln mellan olika länder vore ren byteshandel (s. 137).

Ricardos teori om komparativa fördelar har vidareutvecklats under 1900-talet av Eli Heckscher (1879–1952), Bertil Ohlin (1899–1989), Gottfried Haberler (1900–1995), Wolfgang Stolper (1912–2002), Paul Samuelson (f. 1915) och andra, bland annat genom att proportionerna av olika produktionsfaktorer fått spela en viktig teoretisk roll.

John Stuart Mill

Med John Stuart Mill nådde den klassiska nationalekonomin en höjdpunkt. John Stuart Mill var i grunden filosof, fostrad i vetenskapligt tänkande redan som barn av sin far James Mill. Som filosof lämnade han bland annat bidrag till logiken, och han var en framträdande förespråkare för utilitarismen, en riktning som hävdade att människans handlingar bör styras av den allmänna eller enskilda nyttan av handlingarna. Hans *On Liberty* (1859; tre svenska översättningar existerar) har haft mycket stor betydelse för synen på yttrandefrihet och på relationen mellan individen och staten. Mills *laissez-faire*-hållning var mer utpräglad när det gäller sådant som tanke- och yttrandefrihet än när det gäller ekonomiska och sociala frågor.

Det är knappast förvånande att Mill som ekonom hade en tämligen bred ansats; det antyds för övrigt redan i titeln på hans ekonomiska huvudarbete *Principles of Political Economy, with Some of Their Applications to Social Philosophy* (1848). Även om han i ekonomisk-teoretiska frågor närmast bygger på Ricardo, påminner hans vida samhällsanalys mer om Smith.

Mill ser liksom de flesta övriga klassiker en framtid då den ekonomiska tillväxten upphört och ett stationärt tillstånd inträtt. Men detta tillstånd är för Mill inte nödvändigtvis något ont. Det kan innebära att människan, befriad från tanken på ständigt ökad materiell standard, finner ro för högre syften.

Karl Marx

I olika discipliner inom vetenskapen och konsten har ordet *klassisk* kommit att syfta på ett välkänt, avgränsat tanke- och uttryckssätt – det »bästa« från det förgångna som satt normer för nutiden. Klassisk politisk ekonomi har otvivelaktigt spelat en sådan roll för nutida tänkande, men den är klassisk även i en annan mening som negligerats i modern nationalekonomi: den definierade ekonomins huvudaktörer i termer av klasser. Den modifierade fysiokratins klassbegrepp och skilde mellan kapitalister, arbetare och jordägare. Detta baserades på de bakomliggande produktionsfaktorerna kapital, arbete och jord, och de motsvarande inkomsttyperna vinster, löner och jordränta. I Smiths och Ricardos anda betraktade de flesta klassiska författare kapitalisterna som drivkraften. Med investeringar och kapitalackumulation utvidgade kapitalisterna produktionen och marknaderna tills möjligheterna att göra ytterligare vinster var uttömda. Slutet på historien var således ett stationärt tillstånd där ekonomin reproducerade sig själv utan tillväxt, och med oförändrad inkomstfördelning mellan klasserna. Denna tämligen harmoniska vision utmanades av Karl Marx (1818–1883) och hans efterföljare, som utifrån en vidareutveckling av Smiths och Ricardos arbetsvärdelära hävdade att det kapitalistiska produktionssättet grundades på en ohållbar exploatering av arbetarna. Klasskampen skulle förr eller senare leda till en revolution som omvandlade systemet till socialism.

Marx föddes 1818 i Trier. Han studerade juridik, filosofi och historia vid universiteten i Bonn och Berlin och blev doktor i filosofi vid universitetet i Jena, innan han blev redaktör för *Rheinische Zeitung*. År 1848 var ett revolutionsår i Europa, och under de föregående åren hade Marx varit politiskt aktiv med allt radikalare framtoning. Tillsammans med sin vän och ekonomiske gynnare Friedrich Engels (1820–1895) publicerade

han *Kommunistiska manifestet* (1848). Idén att kapitalismen är ett övergående stadium i en historia full av klasskamp fanns redan i manifestet.

Efter exil i Paris, Bryssel och andra orter slog sig Marx ner i London 1849, och där bodde han resten av livet. Han försökte ge sin politiska uppfattning en vetenskaplig bas genom kritisk granskning och vidareutveckling av tidens ekonomiska idéer. Liksom de tidiga socialisterna – som Claude Henri de Rouvrouy Saint-Simon (1760–1825), Robert Owen (1771–1858) och Léonard Simonde de Sismondi (1773–1842) – ville Marx avskaffa privat ägande till produktionsmedlen. Enligt hans uppfattning var emellertid de tidiga socialisterna oförmögna att ge en riktig förklaring till kapitalismens rörelselagar. De underskattade också kapitalismens progressiva utvecklingskraft och förstod inte att socialismen inte kunde förverkligas förrän denna utvecklingskraft var uttömd.

Marx var mer fascinerad av Ricardos metod att härleda specifika slutsatser från generella antaganden, och han knöt ihop Ricardos metod med filosofen Hegels dialektik, som han hade studerat intensivt i sin ungdom.² Efter att i nästan två decennier arbetat med den klassiska politiska ekonomin publicerade Marx första bandet av *Das Kapital* 1867. Andra och tredje bandet redigerades av Engels och publicerades postumt 1885 respektive 1894. (En svensk översättning, *Kapitalet*, gavs ut 1930–1931.) I det följande skall vi sammanfatta några huvuddrag.

Värde och kapital

Enligt Marx var den viktigaste egenskapen hos dåtidens produktionssätt att produktionen och kapitalackumulationen

2. »I Hegels filosofi innebär den *dialektiska metoden* en analys som bygger på antagandet att tänkandet och den genom denna uppfattade verkligheten följer en utveckling som börjar med en sats, en tes, vilken övergår i sin motsats, antites, varpå båda förenas till en slutsats eller syntes.« (Ur artikeln »dialektik« i *Bra Böckers lexikon*.)

skedde genom *utsugning* av arbetarna i en kapitalistisk marknadsekonomi baserad på *likvärdigt* byte. Detta kan verka som en paradox men följde från en speciell kombination av klassiska argument. Liksom Smith och Ricardo inledde Marx sin analys med en diskussion av värdebegreppen. I ett kapitalistiskt samhälle produceras varor huvudsakligen för marknaden, och varje vara har två sidor: dels naturalformen eller bruksvärdet, dels den samhällliga formen att vara utbytbar. Bytesvärdet är enligt Marx den uppenbara formen av mänskligt arbete materialiserat i varan. Marx tillämpade samma logik på pengar, det allmänna bytesmedlet. På hans tid var värdet på sedlar fortfarande knutet till reserver i metall (guld eller silver) och följaktligen också till ett resultat av arbete, den enda »värdeskapande substansen«. Men inte allt arbete skapar värde. Det finns en viktig begränsning till *samhälleligt nödvändigt arbete* i betydelsen att det är den genomsnittliga insatsen som räknas.

Samhällets samlade arbetskraft, som framträder i varuvärldens värden, gäller här som en och samma mänskliga arbetskraft, ehuru den består av tallösa individuella arbetskrafter. (...) Samhälleligt nödvändig arbetstid är den arbetstid som behöves för att framställa ett bruksvärde under förhållanden varande samhällligt normala produktionsbetingelser och med samhälligt genomsnittsgrad av skicklighet och intensitet i arbetet. (Kapitalet, band 1, s. 23)

För att finna en analytisk grund för sin utsugningsteori hade Marx alltså återvänt till den arbetsvärdelära som Ricardo i *Principles* stegvis avlägsnade sig från. Marx definierade arbetskraft som en vara som arbetarna, som vanligen inte hade någon annan inkomstkälla, ställde till sina arbetsgivares förfogande genom att sälja den under en viss period. Under konkurrens tenderar genomsnittslönen att sammanfalla med arbetskraftens värde, som bestäms av den arbetsinsats som krävs för att producera den mat, de kläder, det boende etc. som behövs för

att reproducera arbetskraften. Marx menade emellertid att arbetskraften är en speciell vara på så vis att den kan skapa ett värde som är större än kostnaden för dess reproduktion. Den är en vara som kan generera ett mervärde utöver dess pris, dvs. utöver lönen som betalas på arbetsmarknaden.

Här kommer kapital in i bilden. Enligt Marx definition av det kapitalistiska produktionssättet produceras varor främst för att omforma ett investerat penningbelopp till ett större belopp och på så vis skapa vinst. Kapitalister köper produktionsmedel (maskiner, råvaror etc.) och arbetskraft och kombinerar dem för att producera varor som de kan sälja. Givet ett stort arbetsutbud (vilket Marx förklarar som ett endogent resultat av kapitalismen) är den genomsnittliga arbetstiden längre än vad som krävs för att täcka både arbetets och kapitalets reproduktionskostnad. Överskottet tar kapitalisterna hand om. Det är källan för vinster, dvs. avkastningen på det investerade kapitalet. Vinsterna återinvesteras åtminstone delvis i utvidgning av kapitalstocken och anställning av fler arbetare. Kapitalackumuleringen baseras alltså enligt Marx på utsugning av arbetarna.

Reproduktion, tillväxt och kriser

I andra och tredje banden av *Kapitalet* var fokus på produktionen, cirkulationen och reproduktionen av det »samhälleliga totalkapitalet«. Med en analys liknande Quesnays av varornas och pengarnas kretslopp som grund diskuterade Marx förutsättningarna för att en kapitalistisk ekonomi skulle fortsätta att utvecklas över tiden. Med sitt berömda reproduktionsschema (band 2, avdelning 3) gav han en makroekonomisk modell där ekonomin var indelad i två sektorer. Den första sektorn producerar produktionsmedel eller på modernt språk realkapital, medan den andra sektorn producerar konsumtionsvaror.

I första steget undersökte Marx förutsättningarna för *enkel reproduktion*, dvs. kraven för ett stationärt tillstånd i ekonomin.

I andra steget analyserade han *utvidgad reproduktion*, dvs. förutsättningarna för en växande ekonomi. Hans analys påverkade 1900-talets litteratur om konjunkturcykler och tillväxt, även om han inte citerades så ofta. I tredje bandet utvecklade han uppfattningen att tillväxtprocessen i kapitalistiska ekonomier är cyklisk, dvs. åtföljs av kriser, och att den kommer att sluta i revolution och övergång till ett socialistiskt system. Det underliggande argumentet var relaterat till förändringen i totala kapitalet. Marx modifierade de klassiska begreppen fast kapital och omloppskapital och betraktade det totala kapitalet, K , som uppdelat i konstant kapital, c , och variabelt kapital, v , så att $K=c+v$. Den totala lönesumman betraktades som variabelt kapital eftersom utlägggen på värdeskapande arbete leder till en ökning av kapitalet genom att skapa ett mervärde, m . Konstant kapital betecknar i enlighet härmed utlägggen på alla andra insatsvaror (maskiner, byggnader etc.) vars värde överförs till produktionsresultatet utan att förstöras.

I förenklad form kunde profitkvoten, r , definieras som $r=m/K=m/(c+v)$. Under utvecklingens gång skulle kapitalackumulation finansiera den ökade användningen av maskiner och annat konstant kapital i syfte att höja arbetsproduktiviteten och vinsterna. Enligt Marx skulle emellertid ökningen av c/v få två kritiska effekter som leder till cykliska svängningar och slutligen systemets sammanbrott. På kort sikt kunde produktivitetstillväxten bli så stark att det skulle bli periodisk överproduktion, eller underkonsumtion, genom att arbetarnas löner och andra inkomster inte skulle vara tillräckliga för att göra efterfrågan på varor lika med utbudet. Kriser skulle uppstå med arbetslöshet och ytterligare minskning av efterfrågan. De periodiska kriserna skulle gå över med sänkning av varupriserna och depreciering av det konstanta kapitalet, men de skulle lämna sina spår på arbetsmarknaden. Som följd av arbetsbesparande tekniska framsteg skulle varje kris medföra att ytterligare arbetare hamnar i en växande »industriell re-

servarmé« som genom konkurrensen mellan arbetarna pressar ner reallönerna.

Enligt Marx skulle en långsiktig effekt av ökningen i c/v bli »profitkvotens tendentiella fall«; han kallade det till och med en lag (Band 3, kapitel 13). När andelen konstant kapital växer, måste profitkvoten $r=m/K$ minska, eftersom mervärdet skapas bara av variabelt kapital vars andel minskar. Marx räknar upp ett antal motverkande faktorer som kunde bromsa fallet i den genomsnittliga profitkvoten, t.ex. billigare konstant kapital, intensivare utslagning av arbetarna och utrikeshandel. Men han förutspådde likväl att det kapitalistiska produktionssättet skulle bryta samman som följd av dess inre motsättningar. Nedgången i profitkvoten och den tilltagande utarmningen av arbetarna och medelklassen som följd av kriserna skulle förr eller senare leda till stagnation i investeringarna, våldsam klasskamp och slutligen en socialistisk revolution. Flera marxistiska författare, bland andra Rosa Luxemburg (1871–1919) och Rudolf Hilferding (1877–1941), försökte uppdatera och utvidga Marx makroekonomiska teori. Ett århundrade senare förefaller det emellertid som om antingen Marx lag om profitkvotens fallande tendens är felaktig eller de motverkande faktorerna är alltför starka.

Vad återstår av det klassiska ekonomiska tänkandet?

Den klassiska nationalekonomin hedras i dag som den moderna neoklassicismens moder – i princip. I praktiken är den i stort sett reducerad till ett antal kanoniska citat, främst från Smith och Mill. Enligt nutida normer betraktas Smiths induktiva metod och anekdotiska stil, Ricardos numeriska exempel och Mills och Marx blandning av positiva och normativa argument som en omodern analytisk ansats. Även benämningen *politisk ekonomi* blev omodern, med undantag för språkbruket bland marxistiska ekonomer. Under senare decennier har termen emellertid återkommit inom ämnets huvudfåra, men

nu som benämning på det delområde där politiskt beteende analyseras med nationalekonomins metoder.

Det går ändå inte att förneka att vissa klassiska element har överlevt i nutida nationalekonomi, som ju till stor del kallas *neoklassisk*. Ricardos deduktiva metod används fortfarande, och Smiths metafor med en osynlig hand kan sägas beskriva kärnan i neoklassisk allmän jämviktsteori. Ricardos teori om komparativa fördelar är ett tredje exempel. Den har som redan nämnts vidareutvecklats och blivit neoklassisk. En nyhet var att låta proportionerna av olika produktionsfaktorer styra handelsmönstret. I modern handelsteori har man lättat ytterligare på Ricardos restriktiva antaganden genom att införa ofullständig konkurrens, rörlighet över nationsgränser för produktionsfaktorer etc. Den grundläggande slutsatsen om vinster av internationell handel har ändå stått sig påtagligt väl.

Inflytande från Smith, Ricardo och Mill återfinns också i nutida teorier om konjunkturer, tillväxt och utveckling. Ett exempel som är värt att nämna men inte lätt att klassificera är österrikaren Joseph Alois Schumpeters (1883–1950) teori om ekonomisk utveckling genom »kreativ förstörelse«, där gammalt förkastas och ersätts av nytt. Här återfinns bland annat element från Smiths ekonomiska filosofi och Marx teori om cyklisk tillväxt

I nästa kapitel skall vi diskutera den neoklassiska nationalekonomin och dess relation till klassisk politisk ekonomi mer i detalj. Vi kan emellertid nu fästa uppmärksamheten på den neoricardianska skolan, som uttryckligen försökt återuppliva och omformulera klassiska idéer i opposition mot neoklassisk nationalekonomi. Den främste företrädaren för denna skola är den italienske Cambridgeekonomen Piero Sraffa (1898–1983). I sin *Production of Commodities by Means of Commodities* (1960) visade han att prissystemet kan bestämmas utan hänvisning till vare sig neoklassiska marginalprinciper eller klassisk arbetsvärdelära, från vilken redan Ricardo gradvis hade avvikit.

Svenskar under den klassiska perioden

Den period då de brittiska klassikerna omdanade ekonomiämnet var knappast någon lysande tid för nationalekonomin i Sverige. De självständiga, framstående tänkarna var få, och ämnets formella ställning vid universiteten utsattes för attacker.

I Uppsala hade Lars Georg Rabenius (1771–1846) år 1807 tillträtt den professur som ursprungligen innehafts av merkantilisten Anders Berch. Rabenius var den som tog sig för att skriva en ny lärobok, *Lärobok i nationalekonomien* (1829), som ersättning för Berchs mer än åttio år gamla bok. Rabenius betraktar Adam Smiths lära som den dittills bästa, även om den inte var felfri.

I ett senare skede, i skarven mellan klassicism och neoklassicism, började David Davidson (1854–1942) verka i Uppsala. Hans doktorsavhandling *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen* (1878) hade både klassiska och österrikiskt neoklassiska drag. Så sent som kring 1920 försökte han i ett par långa uppsatser föra fram en »objektiv ekonomisk värde teori« som påminner om Ricardos. Som bland annat offentlig skatteutredare i olika omgångar och som grundare, utgivare och redaktör för *Ekonomisk Tidskrift* under perioden 1899–1938 (dvs. under fyrtio år!) blev Davidson en viktig gestalt.

I Lund hade en professur inrättats 1750, men de första innehavarna var så obetydliga att det inte är värt att belasta minnet med något namn förrän vi kommer till Carl Adolph Agardh (1785–1859), som tillträdde 1812. Tjänsten var då inte begränsad till ekonomin utan innefattade även botaniken.

När Agardh i början av 1820-talet var i Paris för botaniska studier kom han även att följa Jean-Baptiste Sajs ekonomiska föreläsningar. Detta torde ha bidragit till att hans eget ekonomisk-teoretiska tänkande grundades på de klassiska ekonomerna. Emellertid blev han inte ett okritiskt språkrör för de klassiska idéerna, utan han hade egna avvikande tankar i

sådan utsträckning att inte alla vill föra honom till den klassiska skolan.

Agardhs viktigaste ekonomiska verk var *Granskning av Stats-Ekonomiens Grundläror* (1829), men därtill publicerade han en mängd pamfletter och uppsatser i ekonomisk-politiska frågor. Hans viktigaste kritik mot Adam Smith var att denne gav staten en alltför passiv roll. Staten borde aktivt stimulera den ekonomiska tillväxten och bekämpa arbetslösheten och fattigdomen. Ett program för finansiering av offentliga investeringar och ett fungerande kreditväsende var viktiga inslag i en sådan politik. Offentliga arbeten var bra enligt Agardh, därför att de dels innebar att infrastrukturinvesteringar genomfördes vilket gynnade tillväxten, dels direkt minskade arbetslösheten och fattigdomen, dels bidrog till ökad konkurrens om arbetskraften, vilket i sin tur skulle bidra till bättre villkor även för övriga arbetare. I stabiliseringspolitiskt syfte förordade Agardh en aktiv penningpolitik. Mycket av Agardhs idéer påminner om dem som Keynes förde fram ett sekel senare.

Agardh stannade i Lund till 1835, då han blev biskop i Karlstad. När professuren så småningom återbesattes hade den förlorat sitt ekonomiska innehåll och blivit en ren botanikprofessur. Däremot hade det vid juridiska fakulteten några år tidigare inrättats en professur som innehöll både ekonomi och juridik. Den fick 1862 Gustaf Knut Hamilton (1831–1913) som innehavare, en man som förde fram dels den klassiska arbetsvärdeläran, dels tankar om värdet av den ekonomiska friheten som den franske så kallade harmonieekonomen Frédéric Bastiat (1801–1850) formulerat. När Hamilton kring sekelskiftet efterträddes av neoklassikern Knut Wicksell hade en ny epok inträtt inom den svenska nationalekonomin.

Referenser

- Gierow, Krister, (1971), *Lunds universitets historia, III. 1790–1867*. C W K Gleerup, Lund.
- Lönroth, Johan, (1993), *Schamanerna. Om ekonomi som förgylld vardag*. Arena, Stockholm.
- Malthus, Thomas Robert, (1970) [1798], *An Essay on the Principle of Population*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Marx, Karl, (1930–1931) [1867, 1885, 1894], *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*. Tidens förlag, Stockholm.
- Pettersson, Mats, (1992), »De första lundaekonomerna«. *Ekonomisk Debatt*, nr 1.
- Ricardo, David (1951) [1817, 1821 3 uppl.], *On the Principles of Political Economy, and Taxation*. The Works and Correspondence of David Ricardo, vol. I, Piero Sraffa (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Ryan, Alan, (1987), »Mill, John Stuart«. I *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. Macmillan, London och Basingstoke.
- Sandelin, Bo, (1981), »Adam Smiths politiska ekonomi – och vår tids nationalekonomi«. I Lundahl, Mats (red.), *Ideologi, ekonomi och politik*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Smith, Adam, (1909–1911) [1776], *En undersökning av folkens välförstånd, dess natur och orsaker*. C W K Gleerups Förlag, Lund.
- Sowell, Thomas, (1987), »Say, Jean-Baptiste«. I *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. Macmillan, London och Basingstoke.
- Spiegel, Henry William, (1971), *The Growth of Economic Thought*. Duke University Press, Durham.
- Uhr, Carl G., (1990), »David Davidson«. I Jonung, Christina & Ståhlberg, Ann-Charlotte (red.), (1990), *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. SNS Förlag, Stockholm.
- Wadensjö, Eskil, (1990), »Carl Adolph Agardh«. I Jonung, Christina & Ståhlberg, Ann-Charlotte (red.), (1990), *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. SNS Förlag, Stockholm.

Neoklassikerna

Det så kallade neoklassiska genombrottet brukar vanligen dateras till 1870-talet. Det mest framträdande draget hos särskilt den tidiga neoklassicismen är att marginella storheter – t.ex. gränsnytta (marginalnytta), marginalkostnad och marginalintäkt – spelar en framträdande roll i den teoretiska analysen. Många författare använder därför i stället termen *marginalism* om det sätt att resonera som 1870-talets gränstteoretiker Stanley Jevons (1835–1882) i Manchester, Carl Menger (1840–1921) i Wien och Léon Walras (1834–1910) i Lausanne tillämpade, och som nådde en tidig höjdpunkt med engelsmannen Alfred Marshall (1842–1924).¹

Även om det marginalistiska resonemanget är centralt, finns det andra egenskaper som också brukar framhållas hos neoklassicismen. En del av dem har för övrigt ett direkt samband med marginalbegreppen.

1. Termen neoklassisk tillskrivs Thorstein Veblen, som använde den i en artikel år 1900. Han använde den för att karakterisera framställningen hos Alfred Marshall. Veblen syftade inte på det faktum att Marshall var en driven användare av marginalanalys – det hade för övrigt inte motiverat termen neoklassisk, eftersom marginalanalysen inte var utmärkande för klassikerna. I stället menade han att det hos Marshall och klassikerna fanns en gemensam utilitaristisk grund, och att båda tankeriktningarna förutsatte ett hedonistiskt beteende hos aktörerna i ekonomin. Termen fick viss användning i den Veblenska betydelsen under 1920- och 30-talen. Under 1940- och 50-talen fick termen neoklassisk en modifierad innebörd. Nu började den användas för att beteckna just marginalistisk analys. Denna användning hade initierats bland annat i en uppsats av John Hicks år 1932 och av George Stigler i boken *Production and Distribution Theories* från 1941. Riktigt omfattande användning fick termen i samband med uppmärksammade debatter om kapital och tillväxt på 1950–1970-talen.

Neoklassicismen är väsentligen riktad mot mikroekonomiska frågor, medan den klassiska skolan hade större inslag av makroekonomi och tillväxt. Enskilda konsumenter eller hushåll förutsätts maximera sin nytta, och enskilda företag förutsätts maximera sin vinst på en »fri marknad«.

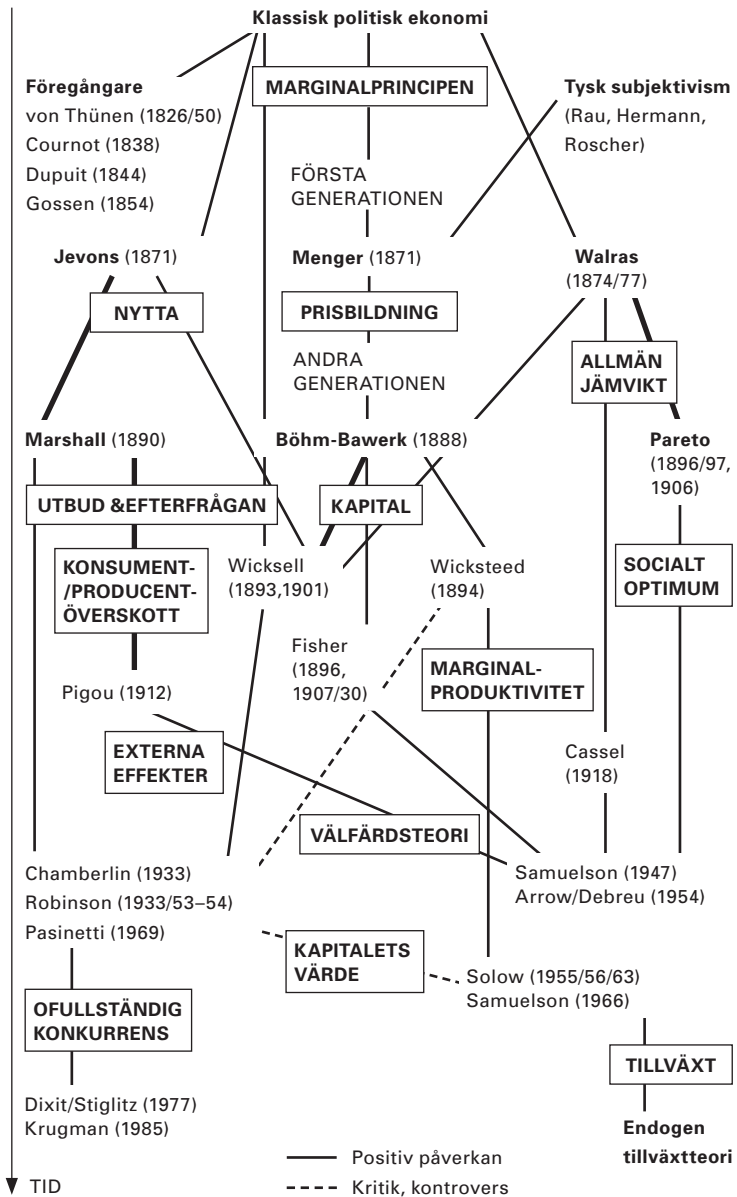
Priserna spelar hos neoklassikerna en avgörande roll när det gäller att styra resurser i form av arbete, kapital och jord till olika användningsområden. Härefter skiljer sig neoklassikerna från t.ex. historiska skolan och institutionalisterna, som lägger större vikt vid tradition, makt och regler bakom såväl resursallokeringen som prispbildningen. Resursallokering via marknadspriser är med andra ord viktig i den neoklassiska analysen, liksom fallet var hos klassikerna.

I synen på prispbildningen skiljer sig emellertid neoklassikerna från klassikerna. Hos klassikerna betonades särskilt produktionskostnadernas betydelse för priset. Klassikernas arbetsvärdelära var en pristeori där produktionssidan var avgörande och efterfrågesidan undertryckt. Hos de tidiga neoklassikerna betonas tvärtom konsumenten och efterfrågesidan. Så småningom förs emellertid även produktionssidan in med samma kraft som efterfrågesidan i den neoklassiska analysen.

De enkla grundläggande beteendeantagandena (nyttomaximering, vinstmaximering) i den neoklassiska analysen torde ha varit en bidragande orsak till att många företrädare blev benägna att matematisera framställningen. Ekonomerna började följa naturvetarnas metoder snarare än humanisternas. Ett beslätat inslag var att neoklassikerna mer än klassikerna försökte skilja analys från ekonomisk-politiska rekommendationer. Som samma andas barn kan man se den i engelskspråkig litteratur successiva övergången från termen »political economy« till »economics« som beteckning på ämnet.²

2. »Economics« hade föreslagits av MacLeod 1875, och Marshall använde den termen i en boktitel 1879. Jevons säger i förordet till andra upplagan av *The Theory of Political Economy* (1879) att han jämfört med första upplagan i texten bytt ut »political economy« mot »economics«.

Figur 3.1 NEOKLASSISK NATIONALEKONOMI



Det neoklassiska tänkandet nådde nya milstolpar med Paul Samuelsons (f. 1915) *Foundations of Economic Analysis* (1947) och Kenneth Arrows (f. 1921) och Gerard Debreus (1921-2004) artikel »Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy« i tidskriften *Econometrica* (1954), och det fortlever in i våra dagar. Neoklassicismen i vid mening kan sägas vara den dominerande riktningen inom praktisk samhällsekonomisk analys, särskilt när det gäller frågor om sådant som resursallokering, prisbildning och samhällsekonomiska lönsamhetskalkyler. Inom den teoretiska mikroekonomiska forskningen har den traditionella neoklassiska mikroteorin under senare årtionden mött starka utmaningar från spelteorin.

Förtruppen

Spridda inslag av marginalistisk analys kan man finna under 1800-talet långt före det neoklassiska genombrottet. Vi har redan visat att Ricardos jordrönteteori innehöll marginalistiska element. En annan tidig marginalist var den lärde tyske godsägaren Thünen.

Thünen, tysk jordbruksmarginalist

Johann Heinrich von Thünens (1783–1850) intresse för jordbruket var främst av teoretisk art och har dokumenterats i en skrift vars första band kom 1826 och hade den långa titeln *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben*. Kostnaden för att transportera jordbruksprodukter in till en stad ökar med avståndet från staden, och när avståndet blivit så stort att transportkostnaden plus produktionskostnaden överstiger marknadspriset på produkten kommer den inte att produceras. Detta var en viktig punkt i boken.

I andra bandet av *Der isolierte Staat*, som kom 1850, för Thünen in ett marginalistiskt resonemang kring arbete och

kapital. En ökad insats av arbete eller kapital i ett jordbruk kommer att leda till ökad produktion och ökade intäkter. Men kostnaderna ökar naturligtvis också, och så småningom kommer man till den punkt där intäktsökningen inte längre täcker kostnadsökningen. Ökningen av antalet arbetare kommer enligt Thünen att fortsätta »till den punkt där intäktstillskottet som den sist anställde arbetaren ger upphov till motsvarar lönen som han får« under samma tidsperiod.

Thünen för genomgående fram principen att olika resurser vid vinstmaximering används i så stor utsträckning att kostnaden för den sista enheten av resursen är lika med värdet av dess bidrag till totalprodukten. Denna typiskt marginalistiska princip återfinns även i moderna läroböcker. Till stor del genomförde Thünen sin analys med hjälp av matematik, och han brukar ofta betraktas som den förste som använde differentialekalkylen i ekonomisk analys. Derivatorna i en matematisk-ekonomisk analys kan ofta tolkas som marginalstorheter.

Cournot

Även i Frankrike fanns tidiga marginalister. De mest framträdande är Augustin Cournot (1801–1877) och Jules Dupuit (1804–1866). Vi koncentrerar oss här på Cournot, som i *Recherches sur les Principes Mathématiques de la Théorie des Richesses* (1838) gav en genomarbetad matematisk framställning av bland annat villkoren för vinstmaximum. Låt oss se på hans enklaste exempel, där kostnaden är negligierbar och där problemet för en vinstmaximerare följaktligen består i att maximera intäkten:

Antag för enkelhets skull att en man finner sig vara ägare till en mineralvattenkälla som just visat sig ha hälsobringande egenskaper som ingen annan källa har. Han kunde utan tvivel sätta priset på detta vatten till 100 franc per liter, men han skulle snart av den ringa efterfrågan märka att det inte var det rätta sättet

att få ut mest av sin egendom. Han kommer därför successivt att sänka literpriset till den nivå som ger honom största möjliga vinst; dvs. om $F(p)$ anger lagen för efterfrågan [och p är literpriset] kommer han, efter olika försök, att slutligen sätta det pris p som maximerar produktvärdet $pF(p)$ och som bestäms av ekvationen

$$(1) F(p) + pF'(p) = 0.$$

Eftersom antalet efterfrågade och sålda liter vid ett visst pris p anges av funktionen $F(p)$, så blir $pF(p)$ lika med totalintäkten. Det pris som ger störst totalintäkt uppfyller villkoret att förstaderivatan av totalintäkten med avseende på priset är lika med 0, med andra ord att »marginalintäkten« med avseende på priset är 0.³ Om uttrycket för totalintäkten, $pF(p)$, deriveras med avseende på priset och derivatan därefter sätts lika med 0 erhålles just ekvation (1).

I nästa fall inför Cournot antagandet att ju mer mineralvatten som skall tas fram, desto större kostnader uppstår för arbete och material. Problemet blir då att maximera skillnaden mellan intäkter och kostnader, vilket ger ett något större uttryck för maximumvillkoret än ekvation (1).

Vi kan göra tre kommentarer till Cournots exempel. För det första ser vi att det är ett monopolfall som han analyserar; »källan har hälsobringande egenskaper som ingen annan källa har«. För Cournot var monopolfallet utgångspunkten för analysen. Fullständig konkurrens med många säljare var ett specialfall som han inte behandlade förrän längre fram i boken. 1900-talets neoklassiker har däremot snarare betraktat fallet med fullständig konkurrens som grundfallet.

För det andra ser vi att när man började analysera villkoren för vinstmaximum med matematiska metoder föll marginalismen ut som en mogen frukt. Det hänger samman med att förstaordningsvillkoret för maximum av en funktion som

3. Det förutsätts bl.a. att $F(p)$ är en »välartad« kontinuerlig funktion.

uppfyller vissa villkor säger att derivatan med avseende på den aktuella oberoende variabeln skall vara lika med 0. Derivator kan i sin tur i ekonomiska sammanhang ofta tolkas som marginalstorheter. Derivatan $F'p$ kan således tolkas som den (ungefärliga) förändring i antalet efterfrågade liter som följer av en marginell förändring (1 franc) av priset, och derivatan av produkten $pF(p)$ kan tolkas som effekten på totalintäkten av en marginell förändring av priset.

För det tredje illustrerar Cournot sitt resonemang med den första kända uppritade efterfrågekurvan i en ekonomisk skrift. Den skiljer sig från nutida praxis i nationalekonomiska texter genom att priset hos Cournot avläses på den horisontella axeln och den efterfrågade kvantiteten på den vertikala axeln. Eftersom den efterfrågade kvantiteten ses som en funktion av priset är detta emellertid helt i enlighet med etablerade principer inom matematiken.

Gossen, tysk nyttomaximerare

Efter en misslyckad preussisk ämbetsmannakarriär publicerade Hermann Heinrich Gossen (1810–1858) år 1854 en bok som blev uppmärksammas långt efter hans död och som hade titeln *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs, und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln*. Han var på samma gång marginalist och en av de tidigaste företrädarna för den så kallade subjektiva värdeläran. Med den subjektiva värdeläran menas att värdet på en sak kan knytas till den »nytta« eller njutning som individen får av saken.

Gossens namn har knutits till eftervärlden genom att två av hans principer kallats Gossens första och andra lag. Gossens första lag är en variant av det som nu brukar kallas lagen om avtagande gränsnytta, och som säger att ju större mängd man har av en vara, säg bröd, desto mindre »nytta« eller tillfredsställelse får man av ytterligare ett bröd.

Gossens andra lag härleds från den första lagen och ett

antagande om att tillfredsställelsen eller »nyttan« inte är fullständigt mättad. Nyttomaximering när budgeten är begränsad innebär då att den sista kronan som en individ lägger på olika typer av konsumtion ger samma nytta. Om detta inte är uppfyllt utan t.ex. sista kronan som individen lägger på bröd ger mindre nytta än sista kronan som individen lägger på äpplen skulle det gå att öka nyttan genom att konsumera något mindre bröd och något mer äpplen. Nyttomaximum innebär också att förhållandet mellan gränsnyttan (dvs. nyttan av en marginell enhet av en vara) och priset för en marginell enhet är lika för alla varor som individen konsumerar i stort antal. Detta är välkända resultat från elementär mikroekonomisk teori. Gossens analys var upplagd på något annorlunda vis än analysen i nutida läroböcker, men kärnan i resultaten var ungefär samma.

Varför bara en förtrupp?

De fyra som vi har nämnt ur neoklassicismens förtrupp – Thünen, Cournot, Dupuit och Gossen – blev inte skolbildare utan bara förelöpare som med undantag för Thünen inte upptäcktes förrän efter sin aktiva tid. Om orsakerna kan man spekulera.

Vetenskapsmän har i alla tider haft kontakter med kolleger på andra orter och i andra länder, men transportsystemet och andra förutsättningar för kommunikation var inte särskilt välutbyggda förrän i slutet av 1800-talet. Kontakterna mellan ekonomer i olika länder tycks därför ta fart först under 1890-talet. Till detta kommer att det främst varit mellan universitetet som den lärda världens kontakter utväxlats, och av våra fyra förelöpare var bara Cournot verksam vid något universitet, och då som matematiker.

Framställningssättet och i vissa fall publikationsformen torde ha haft minst lika stor betydelse. Thünen blev visserligen uppmärksammas av bland andra Wilhelm Roscher, men de som studerade honom hade ofta svårt att förstå hans fram-

ställning som delvis var matematisk. Likaså var Cournots och Gossens matematikspäckade framställningar svåra att förstå för dåtidens föga matematiskt inriktade ekonomer.⁴ Dupuit var ingenjör och skrev sina nu kända uppsatser i en ingenjörstidskrift för väg- och brobygge som knappast lästes av ekonomer.

Det neoklassiska genombrottet

Mer eller mindre av tradition brukar ett neoklassiskt genombrott förläggas till 1870-talet och till tre böcker: Engelsmannen Stanley Jevons *The Theory of Political Economy* (1871), österriekaren Carl Mengers *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871) och fransmannen Léon Walras *Éléments d'Économie politique pure* (1874, 1877). Vi följer denna konvention. Den är emellertid inte självklar. Dels har vi ju sett att marginellt tänkande förekom på enstaka håll långt tidigare. Dels blev det inte något omedelbart genombrott med Jevons, Menger och Walras. Den historiska skolan fortsatte under lång tid att dominera på flera håll, särskilt i Tyskland.

Av de tre nämnda i första generationen neoklassiker ger vi Jevons störst utrymme. Beträffande Menger och Walras nöjer vi oss i stort sett med att peka på några punkter där de skiljer sig från Jevons. Vi gör så för att spara utrymme, inte för att Menger och Walras skulle vara mindre viktiga.

4. Med Gossens bok är det en särskild historia. Gossen, som själv betraktade sig som »nationalekonomins Kopernikus«, hade strax före sin död förstört större delen av upplagan i besvikelsen över att boken inte uppmärksammats. Boken var nästan okänd då en professor Adamson i Manchester år 1878 fann den i en tysk antikvariatskatalog efter att ha sökt den i fyra år, sedan han fått ett tips om dess existens. Adamson berättade för Stanley Jevons om sitt fynd, och i andra upplagan av sin *Theory of Political Economy* (1879) pekar Jevons på Gossen som sin föregångare. När Jevons 1871 publicerade första upplagan av sin bok kände han inte till Gossens bok, men han fastslår i förordet till andra upplagan att »Gossen fullständigt har föregripit mig vad gäller den ekonomiska teorins allmänna principer och metod. Såvitt jag förstår är hans behandling av den grundläggande teorin till och med generellare och grundligare än den som jag lyckades lägga fram«. Först efter det att Gossens tankar oberoende av honom själv formulerats även av andra ekonomer återupptäcktes han.

Jevons, engelsk nyttokalkylerare

Stanley Jevons föddes 1835 i en välbärgad familj i Liverpool. Fadern var järnhandlare, och i religiöst avseende var familjen unitarister, och avvek därigenom från den gängse normen. Uppväxten förmörkades av sjukdom och död i familjen och av att familjeföretaget gick i konkurs när Jevons var tretton år.

Jevons studerade naturvetenskap i London och verkade som kemist några år i Australien, innan han 1859 återvände till Europa för att studera logik, filosofi och nationalekonomi. Innan han 1871 publicerade *The Theory of Political Economy* hade han gett ut flera andra böcker, mest av deskriptiv karaktär eller med inriktning på en speciell fråga. Även inom ren logik hade han publicerat sig.

Jevons och matematiken. Jevons mest uppmärksammade skrift *The Theory of Political Economy* är en typisk neoklassisk bok med sin inriktning på mikroekonomiska frågor, med nyttoximering som målet för ekonomiskt beteende och med marginalbegrepp och matematik som analytiska redskap. Matematiken kännetecknade visserligen inte österrikarna, men för Jevons och övriga brittiska neoklassiker, var den typisk. Jevons är mycket ivrig att föra fram matematiken i ekonomisk analys. Låt oss se på hans argumentering:

Det är uppenbart att om nationalekonomin alls skall vara en vetenskap måste den vara en matematisk vetenskap. Det finns mycken fördom mot försök att införa matematikens metoder och språk i någon gren av moralvetenskaperna. Många människor tycks tro att naturvetenskaperna utgör det rätta området för den matematiska metoden, och att moralvetenskaperna kräver någon annan metod – jag vet inte vilken. Min ekonomiska teori är emellertid rent matematisk till sin karaktär. Eftersom jag tror att de kvantiteter som vi har att göra med måste vara

utsatta för kontinuerlig variation tvekar jag inte att använda den tillämpliga delen av matematiken, ehuru den involverar det djärva hänsynstagandet till oändligt små kvantiteter. Teorin utgörs av en tillämpning av differentialkalkylen på de välbekanta begreppen förmögenhet, nytta, värde, efterfrågan, utbud, kapital, ränta, arbete och alla andra kvantitativa begrepp som hör till den dagliga näringsfliten. Eftersom den fullständiga teorin inom nästan varje annan vetenskap innefattar användningen av differentialkalkylen, så kan vi inte ha en riktig ekonomisk teori utan dess hjälp.

Det tycks mig som om vår vetenskap måste vara matematisk helt enkelt för att den handlar om kvantiteter (s. 78).

Jevons och nyttan. Efter sitt metodologiska inledningskapitel har Jevons två kapitel om lust och olust (pleasure and pain) respektive nytta (utility). En grundfråga är »hur lust och olust kan beräknas kvantitativt«. Här anknyter Jevons till utilitaristen Jeremy Bentham (1748–1832) som hävdade att storleken på lust och olust bland annat beror på känslans intensitet, varaktighet, visshet eller ovisshet samt om den infaller nära eller avlägset i tiden. Lusten och olusten kan behandlas som positiva respektive negativa storheter i algebran. »Vårt mål kommer alltid att vara att maximera slutsumman i riktning mot lust, vilket vi helt enkelt kan kalla den positiva riktningen.« Han fastslår nationalekonomins uppgift i en intressant programförklaring:

Lust och olust utgör otvivelaktigt de yttersta målen för nationalekonomins kalkyler. Att tillfredsställa våra önskningar till det yttersta med minst ansträngning – att skaffa största mängden av det som är önskvärt till minsta kostnad av det som är oönskat – med andra ord, att maximera lusten är nationalekonomins problem. Men det är lämpligt att så snart som möjligt flytta vår uppmärksamhet till de fysiska saker eller handlingar som är vår källa till lust och olust (s. 101).

Via de saker och handlingar som är källa till lust och olust kommer Jevons in på begreppet nytta. Han säger att han skall använda termen »nytta till att beteckna den abstrakta egenkap varigenom ett föremål tjänar våra syften... Allt som kan framkalla lust eller hindra olust *kan* äga nytta.« »Nytta måste betraktas som mätt med, eller till och med som identisk med, tillskottet till en persons lycka.«

Det är mycket viktigt, säger Jevons, att skilja mellan *total nytta* och det han kallar »degree of utility«, som helt enkelt är det som vi kallar *gränsnytta* eller *marginalnytta*.⁵ Gränsnyttan minskar förr eller senare.

I samband med diskussionen om avtagande gränsnytta gör Jevons en kommentar till det vi i avsnittet om Smith kallat värdeparadoxen:

Gränsnyttan är den funktion på vilken den ekonomiska teorin kommer att visa sig vila. Ekonomer har i allmänhet misslyckats med att skilja mellan denna funktion och totala nyttan, och ur denna sammanblandning har mycket förvirring uppstått.

Många varor som är högst nyttiga för oss är föga värderade och önskade. Vi kan inte leva utan vatten, och likväl sätter vi under normala omständigheter inget värde på det. Varför är det så? Helt enkelt därför att vi vanligen har så mycket vatten att dess gränsnytta är reducerad nästan till noll... Låt utbudet bli knappt till följd av torka, så kommer vi att börja känna den högre gränsnytta som vi annars tänker föga på (s. III).

Jevons och bytet. Nyttoläran mynnar ut i en byteslära och pris-teori, där Jevons härleder nu välkända jämviktsvillkor. Han börjar med en ingående diskussion om ordet värde, som han tycker är mångtydigt och därför olämpligt. I stället föredrar

5. Terminologin har utvecklats på följande vis enligt Streissler (1990): Friedrich von Wieser översatte Jevons »final degree of utility« till tyska med »Grenznutzen«. Detta tyska uttryck översattes sedan tillbaka till engelska med »marginal utility«.

han termen byteskvot (»ratio of exchange«), vilket dock inte hindrar att han ibland ändå talar om värde.

Analysen bygger på flera angivna förutsättningar. En är att det finns en marknad, definierad som »två eller flera personer som handlar med två eller flera varor«. Aktörerna på marknaden har fullständig kunskap om tillgång, efterfrågan och byteskvoter. Varorna är homogena och fullständigt delbara. Det centrala budskapet framställs så här:

Grundstenen i hela bytesläran, och nationalekonomins huvudproblem, ligger i följande sats – Byteskvoten mellan två varor kommer att vara lika med det omvända förhållandet mellan gränsnyttorna vid de varukvantiteter som är tillgängliga för konsumtion efter det att bytet är fullgjort (s. 139).

Detta innebär t.ex. att om marknadens byteskvot mellan spannmål och kött är 10 till 1, dvs. 10 kilo spannmål byts mot 1 kilo kött, så kräver jämvikten för en individ att dennes gränsnytta från ett marginellt kilo kött är 10 gånger så stor som gränsnyttan från ett marginellt kilo spannmål.

Om inte det senare är uppfyllt utan t.ex. gränsnyttan från ett marginellt kilo kött bara är 5 gånger så stor som gränsnyttan från ett marginellt kilo spannmål, så skulle det löna sig för individen att enligt byteskvoten 10 till 1 (eller till och med något lägre) byta bort kött (så att dess gränsnytta ökar) och byta till sig spannmål (så att dess gränsnytta minskar). Det skulle löna sig för en nyttomaximerande individ att fortsätta bytandet till dess att byteskvoten och det omvända förhållandet mellan gränsnyttorna blir lika.

Jevons förkastar i princip arbetsvärdeläran. Antikviteter och liknande har ett pris som är tämligen oberoende av arbetsåtgången i produktionen. Varor som löpande produceras som bomull, spannmål, järn m.m. visar fluktuerande priser, även om arbetsåtgången är oförändrad.

Faktum är att redan nedlagt arbete inte har något inflytande på det kommande värdet på någon vara: det är borta och förlorat för alltid. I affärer är det förflutna för alltid förflutet, och varje ögonblick börjar vi alltid rena och bedömer värdet av saker med en blick mot framtida nytta.

I fortsättningen är Jevons emellertid mindre kategorisk, och hans slutliga ståndpunkt är inte så avlägsen från arbetsvärde-
deläran som avsnittet ovan kan ge sken av:

Fastän arbete aldrig är orsaken till värde, är det i en stor del av fallen den avgörande omständigheten, och på följande vis: Värdet beror enbart på gränsnyttan. Hur kan vi variera denna gränsnytta? – Genom att ha mer eller mindre att konsumera av varan. Och hur skall vi få mer eller mindre av den? – Genom att använda mer eller mindre arbete på att få ett utbud. Enligt denna uppfattning är det således två steg mellan arbetet och värdet. Arbetet påverkar utbudet, och utbudet påverkar gränsnyttan, som styr värdet eller byteskvoten. För att det inte skall råda något missförstånd om denna mycket viktiga serie relationer vill jag återge den i tabellform på följande vis:

Produktionskostnaden bestämmer utbudet;

Utbudet bestämmer gränsnyttan;

Gränsnyttan bestämmer värdet. (s. 186–187)

Vad bestämmer arbetets värde? Jevons gör en återkoppling mellan den sista och den första punkten. Han menar att arbetets värde måste bestämmas av produktens värde, inte produktens värde av arbetets.

Sammanfattningsvis kan vi om Jevons säga att han i sitt teoretiska verk lade tyngdpunkten på nytto-
sidan, men att arbetsinsatsen och produktionssidan inte är helt bortglömd.

Carl Menger

Samma år som Jevons i England publicerade *The Theory of Political Economy* publicerade Carl Menger i Wien sin *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871). Menger blev därmed grundare av den neoklassiska variant som kommit att kallas den österrikiska skolan.⁶

Mengers marginalism presenteras utan vare sig matematiska formler eller diagram.⁷ Han talar om behov och behovstillfredsställelse, och illustrerar marginalprincipen med en tabell, där *tillskottet* i behovstillfredsställelse vid successivt ökad konsumtion av olika varor visas med fallande siffror. Han illustrerar alltså den avtagande gränsnyttan, fast han inte använder den termen.

Maximal total behovstillfredsställelse kräver att den sist spenderade kronan på varje vara ger samma tillskott till den totala behovstillfredsställelsen. Menger är emellertid något oklar på denna punkt.

Medan Jevons och Walras betraktade sig själva som nydanare eller till och med revolutionärer i det ekonomiska tänkandet ville inte Menger se sig som annat än en reformator av 1800-talets tyska ekonomiska tänkande. I detta tänkande fanns hos författare som Karl Heinrich Rau (1792–1870), Wilhelm Roscher (1817–1894) och Friedrich B.W. von Hermann (1795–1868) grundstenar för Menger själv: subjektivism (dvs. vad individen anser och känner är centralt), opposition mot den klassiska kostnadsbaserade pristeorin och försök att skapa en enhetlig pristeori som gäller för både konsumtionsvaror

6. Nutida representanter för den (neo)österrikiska skolan är kritiska mot neoklassicismen och vill ogärna betrakta Menger och övriga äldre österrikare som neoklassiker. (Se kapitel 6.)

7. Om denna skillnad mellan Mengers och Jevons presentationsätt har det spekulerats en del. En tanke som förts fram är att österrikarna sedan skolåren hade en mer klassiskt inriktad utbildning med ingående läsning av Aristoteles och andra antika filosofer, medan britten fått mer av utilitarism och naturvetenskap.

och produktionsfaktorer. Där fanns även antydningar om marginalnyttbegreppet, men det var inte centralt.

Hos Menger finns även specifika inslag som i stor utsträckning återfinns i den nutida neoösterrikiska skolan. Han beto- nade informationens roll i ekonomin, och han utvecklade en teori för produktionens tidsstruktur. Det senare blev viktigt i den österrikiska kapitalteorin. Vidare uppfattade han det eko- nomiska livet som sådant att jämvikt aldrig förekom i verklig- heten. Därför blev marknadsprocessen viktig. Prisbildningen beskrevs som en kamp, och han tänkte vanligen inte i termer av ett unikt marknadspris. Inslag i den moderna spelteorin kan därför återfinnas hos Menger.

Menger skrev också om vetenskapliga metodfrågor, och blev därigenom en av huvudkombattanterna i den så kallade metodstriden på 1880-talet. År 1883 publicerade Menger boken *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*. Där hävdade han bland annat att en av de forskningsinriktningar som har existens- berättigande är utvecklandet av ren teori, byggd på beteende- antaganden och antaganden om förutbestämda storheter – en deduktiv metod. Från antagandena är det möjligt att härleda »exakta« lagar för ekonomins funktionssätt.

Mengers huvudmotståndare var den historiska skolans Gustav Schmoller. Denne förfäktade i stället en metod där empiriska historiska data utgör grunden för sökandet av åter- kommande regelbundenheter – en induktiv metod.

Léon Walras

Fransmannen Léon Walras skilde sig från Jevons och Menger i den meningen att han utvecklade en idé om allmän jämvikt som han formulerade i ett ekvationssystem. Han nådde föga erkännande i sitt hemland Frankrike, där han aldrig fick någon akademisk tjänst. Han hade som ung två gånger misslyckats med att bli antagen vid den ansedda École polytechnique, och

hade en rad olika sysslor innan han 1870 erbjöds en professur i Lausanne i Schweiz, som han sedan upprätthöll till 1892. Ibland har beteckningen Lausanneskolan använts för Walras och hans efterträdare Vilfredo Pareto (1848–1923) och den matematiska analys av allmän jämvikt som de förfäktade.

Walras mest betydande verk, *Éléments d'Économie politique pure*, kom i två delar 1874 och 1877, och senare i flera reviderade upplagor. I sitt ekvationssystem betraktar Walras priser på och kvantiteter av varor och produktiva tjänster som endogena variabler,⁸ tillsammans med »tekniska koefficienter« för insatsen av produktiva tjänster i framställningen av varje enskild vara. I teoribyggnaden ingår bland annat efterfrågeekvationer för varor, ekvationer som sätter kostnader lika med priser, utbudsekvationer för de produktiva tjänsterna och ekvationer för de tekniska koefficienterna. Priserna på varor är för varje konsument proportionella mot gränsnyttorna.

En av varorna betraktas som räkneenhet. Antalet ekvationer blir lika med antalet endogena variabler, och under vissa förutsättningar kan värdena på de endogena variablerna beräknas. De kan i ekonomiska termer tolkas som jämviktsvärden. I ekonomin tänker sig Walras att dessa jämviktspriser och jämviktskvantiteter uppnås genom ett slags trevande process, *tâtonnement*.

I Walras system visar det sig att om man känner till alla marknader utom en, och vet att inget efterfrågeöverskott råder på dem man känner, då kan man dra slutsatsen att inget efterfrågeöverskott råder på den återstående marknaden heller. Detta har kommit att kallas *Walras lag*.

Walras teoretiska uppläggning har senare fått stor betydelse vid studiet av allmän jämvikt. Den svenske ekonomen Gustav Cassel var med sin *Theoretische Sozialökonomie* (1918) och dess upplagor på olika språk en viktig spridare av det

8. Det vill säga variabler vars värden bestäms inom systemet.

Walrasianska tänkesättet, även om han i boken märkligt nog inte ger Walras vederbörligt erkännande som en föregångare. Cassel inspirerade andra ekonomer att finna matematiska bevis för att det existerar en unik, stabil allmän-jämviktslösning av en modell av en marknadsekonomi. När Arrow och Debreu gjorde detta på 1950-talet tycks de ha uppfyllt en gammal förhoppning hos ekonomer som Smith och Walras att stringent kunna visa att det finns en dold men samhälleligt önskvärd ordning i det synbara kaos av transaktioner som genomförs av själviska individer som konkurrerar på marknaden.

Varför neoklassiskt genombrott?

Flera tänkbara skäl till det marginalistiska genombrottet har framförts, av vilka kanske inte alla är helt övertygande. Ett är att det skulle röra sig om en intellektuell utveckling inom ämnet. Man har då pekat särskilt på att den klassiska arbetsvärdeleläran fick svårt att hålla ställningarna efter 1800-talets mitt och övergivits i Mills *Principles*, tillsammans med den så kallade lönefondsteorin, en teori som gick ut på att det i ekonomin inför varje period skulle finnas ett givet belopp som kunde användas till löneutbetalningar. Detta lämnade utrymme för en ny pristeori.

Man har också spekulerat i att gränsnytteteorin skulle vara en utväxt av allmänna strömningar i tiden inom filosofi och samhällsvetenskap. Hedonismen var i ropet i England i mitten av 1800-talet och påverkade uppenbarligen Jevons, men det är svårare att finna motsvarande influenser på Menger och Walras.

En tredje sak som förts fram är att gränsnyttelärens uppkomst skulle ha att göra med institutionella förändringar i ekonomin. Gränsnytteläran sätter till skillnad från klassikerna den konsumerande individen i centrum, och detta skulle kunna knytas till det faktum att ekonomins organisation och institutioner inte längre var som på Smiths och Ricardos tid. Bland

annat är konsumenten tydligare skild från produktionen.

Ett annat argument går ut på att neoklassicismen skulle uppstått som bourgeoisiens svar på marxismen. Invändningen mot detta är att det knappast stämmer tidsmässigt. Jevons hade presenterat kvintessensen av sin lära inför The British Association for the Advancement of Science redan 1862, medan första bandet av Marx *Das Kapital* kom 1867 och en engelsk översättning kom först 1887. Varken Jevons, Menger eller Walras torde ha känt till Marx ekonomiska lära då deras ekonomisk-teoretiska uppfattning grundlades. Det marginalistiska tänkandet kan alltså knappast ha uppstått som svar på marxismen, men det är naturligtvis tänkbart att marxismen senare påverkat dess utbredning.

Andra generationens neoklassiker

Till andra generationens neoklassiker kan man föra en rad personer som lämnat bestående bidrag, t.ex. britterna Alfred Marshall (1842–1924), Francis Ysidro Edgeworth (1845–1926), Philip H. Wicksteed (1844–1927) och Arthur C. Pigou (1877–1959), österrikarna Eugen von Böhm-Bawerk (1851–1914) och Friedrich von Wieser (1851–1926), italienaren Vilfredo Pareto, amerikanerna John Bates Clark (1847–1938) och Irving Fisher (1867–1947) och svenskarna Knut Wicksell (1851–1926) och Gustav Cassel (1866–1945).

Med dessa män stärktes neoklassicismens ställning. Många av de begrepp som nutidens studenter konfronteras med utvecklades av dem, t.ex. indifferenskurvan och kontraktskurvan (Edgeworth), köpkraftsparitet (Cassel), konsumentöverskott och producentöverskott (Marshall), Wickselleffekt, Pigouskatt och Paretoeffektivitet. Analysen utvidgades och fördjupades. Det är omöjligt att nämna alla områden som kom att behandlas, men låt oss peka på ett par övergripande.

Det marginella synsättet utvidgades till produktionssidan. Det hade visserligen funnits inslag av detta hos bland annat

Walras, men det var inte förrän med andra generationens neoklassiker som produktions- eller utbudssidan fick en lika genomgripande behandling som konsumtions- eller efterfrågesidan.

Nära knutet till detta är teorin för inkomstfördelning. Man utgick nu från att sambandet mellan insatsen av olika produktionsfaktorer och den producerade varumängden kunde beskrivas med en produktionsfunktion som matematiskt var homogen av första graden. Tillsammans med ett antagande om att varje produktionsfaktor avlönas efter sin marginalprodukt innebär detta att hela produktionsresultatet fördelas efter en enhetlig princip. Ett tidigt exempel på sådan analys ger Philip Wicksteed i *An Essay on the Coordination of the Laws of Distribution* (1894), ett annat ger J.B. Clark i *The Distribution of Wealth* (1899) och ett tredje ger Knut Wicksell i *Föreläsningar i nationalekonomi* (1901).

Alfred Marshall

Alfred Marshall brukar ofta betraktas om den främste av andra generationens neoklassiker. Han föddes i London 1842 som son till en lägre tjänsteman i Bank of England. Under studietiden i Cambridge visade han sig ha särskilda anlag för matematik, men från mitten av 1860-talet vreds hans intresse mer mot filosofi, psykologi och nationalekonomi. År 1879 publicerades läroboken *Economics of Industry*, till vilken både Alfred Marshall och hans hustru och tidigare student Mary Paley Marshall (1850–1944) stod som författare. (Marshall ivrade tidigt för att kvinnor skulle få bedriva universitetsstudier, men blev senare motståndare till att de skulle få avlägga examen.) Efter kortare anställningar i Bristol och Oxford, framtvungade av att reglerna i Cambridge krävde att den som hade universitetsstipendium skulle vara ogift, kunde Marshall återvända till Cambridge för att upprätthålla en professur i nationalekonomi från 1885 till sin formella pensionering 1908.

Marshalls *magnum opus* var hans *Principles of Political Economy* (1890), som kom ut i åtta upplagor under hans livstid. Han hade planer på en andra del med olika tillämpningar av teorin, men orkade inte avsluta detta arbete. I stället kom två följeböcker: *Industry and Trade* (1919) och *Money, Credit and Commerce* (1923), den senare troligen färdigställd av hans hustru, eftersom Alfred Marshalls kortidsminne 1921 blivit så dåligt att han knappast längre kunde utföra något konstruktivt intellektuellt arbete.

Marshalls viktigaste bidrag ligger inom den mikroekonomiska teorin. Liksom Jevons, men till skillnad från Walras, använde han ofta partiell jämvikt i sin analytiska ansats, dvs. jämvikt på en enskild marknad eller i ett enskilt företag snarare än allmän jämvikt. Till skillnad från Jevons och Menger, som betonade efterfrågesidan, lägger Marshall samma vikt vid efterfrågesidan och utbudssidan. Vi kan citera ett avsnitt om marknadsjämvikt i *Principles of Economics* som illustrerar detta:

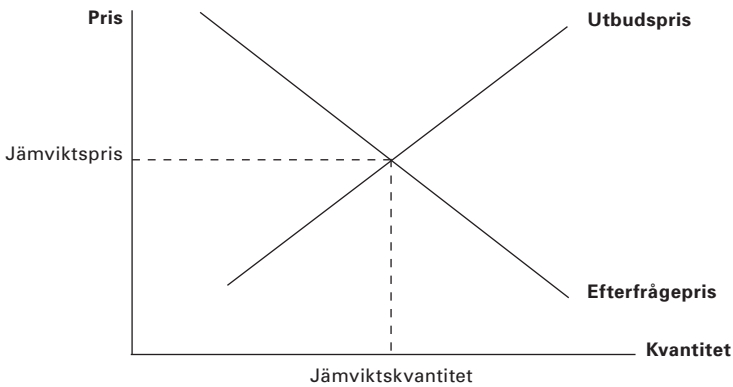
När därför den producerade kvantiteten (per tidsenhet) är sådan att efterfrågepriset [det högsta pris som konsumenterna är villiga att betala för att köpa en viss kvantitet] är högre än utbudspriset [det lägsta pris säljarna är villiga att acceptera för att utbjuda en viss kvantitet], så får säljarna mer än vad som är tillräckligt för att göra det lönt att bringa kvantiteten till marknaden; och det finns en aktiv kraft i verksamhet som tenderar att öka den kvantitet som förs till försäljning. Å andra sidan, när den producerade kvantiteten är sådan att efterfrågepriset är lägre än utbudspriset, får säljarna mindre än vad som är tillräckligt för att göra det lönt att föra varor till marknaden i den mängden; så att de som var just på gränsen till att tveka om de skulle fortsätta producera beslutar sig för att inte göra detta, och det är en aktiv kraft i verksamhet som tenderar att minska kvantiteten som förs fram till försäljning. När efterfrågepriset är lika med utbudspriset

set har den producerade kvantiteten ingen tendens att vare sig öka eller minska; den är i jämvikt.

När efterfrågan och utbud är i jämvikt, kan kvantiteten av varan som produceras per tidsenhet kallas jämviktskvantiteten, och priset till vilket den säljs kan kallas jämviktspriset (s. 345).

Detta resonemang kan illustreras med ett diagram.

Figur 3.2 **MARKNADSJÄMVIKT**



Kvantiteten mäts längs den horisontella axeln och priset längs den vertikala axeln. Kurvan som visar efterfrågepriset vid olika kvantiteter har negativ lutning och baseras på (gräns)nyttan.⁹ Kurvan som visar utbudspriset vid olika kvantiteter har positiv lutning och är relaterad till produktionskostnader. Jämviktspriset och jämviktskvantiteten på marknaden kan avläsas där kurvorna skär varandra.

Marshall jämför de två kurvorna med de två skänklarna på en sax: »Vi skulle kunna tvista om huruvida det är den övre eller undre skänkeln på en sax som klipper ett pappersark, lika

9. I nutida läroböcker är det vanligare att i Cournots och Walras anda omvänt betrakta efterfrågad kvantitet som funktion av priset. Trots detta har man behållit Marshalls sätt att mäta efterfrågad kvantitet längs den horisontella axeln och priset längs den vertikala axeln.

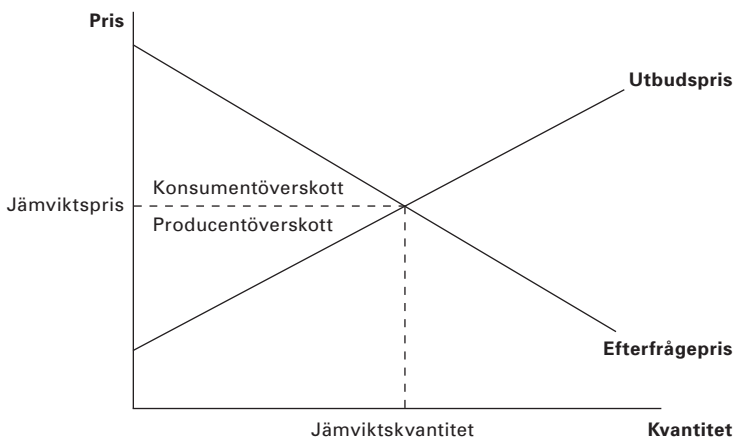
gärna som att tvista om huruvida värdet bestäms av nyttan eller produktionskostnaderna» (s. 348).

Begrepp äröda från Marshall. Marshalls *Principles of Economics* var under flera decennier den viktigaste boken när det gällde att sprida nationalekonomins grundprinciper i den engelskspråkiga världen. Flera termer och begrepp som Marshall införde har blivit allmän egendom och används nu utan hänvisning till deras ursprung.

Ett sådant begrepp är *efterfrågeelasticiteten*, som kan bestämmas för en individ men även för en marknad: »Efterfrågans *elasticitet* (eller *reaktionsbenägenhet*) på en marknad är stor eller liten i den mån som den efterfrågade kvantiteten ökar mycket eller lite efter en viss prissänkning» (s. 102). I en fotnot preciserar han måttet numeriskt genom att ställa den relativa efterfrågeändringen i förhållande till den relativa prisförändringen, och det är så det behandlas i nutida texter.

Andra begrepp hos Marshall som överlevt är *konsumentöverskott* och *producentöverskott*. För en individ mäts konsu-

Figur 3.3 KONSUMENTÖVERSKOTT OCH PRODUCENTÖVERSKOTT



mentöverskottet av en köpt sak som skillnaden mellan det högsta pris individen skulle vara beredd att betala hellre än att bli utan saken och det pris som faktiskt betalas. Konsumentöverskottet kan definieras även för en marknad, och totala konsumentöverskottet motsvarar en yta begränsad av efterfrågekurvan, prisaxeln och en horisontell linje från det aktuella priset på prisaxeln till efterfrågekurvan. Liknande resonemang kan föras om producentöverskottet. (Se figur 3.3.)

Inspirerad av fysiken och biologin. Marshalls analysteknik och sätt att resonera har beskrivits som influerade av mekaniken och fysiken, som hade hög status i slutet av 1800-talet. (Jevons och Walras var andra företrädare för samma ansats.) Men Marshall tycks ha betraktat detta som ett pris som han tvingades betala för att underlätta förståelsen och för att bli accepterad bland ekonomer. Han hade själv vid flera tillfällen i stället framhållit att biologin vore den bästa förebilden. I förordet till åttonde upplagan av *Principles of Economics* förklarar han:

Ekonomens mecka ligger i ekonomisk biologi snarare än i ekonomisk dynamik. Men biologiska begrepp är mer komplexa än de i mekaniken. En bok om grunderna måste därför ge relativt stort utrymme åt mekaniska analogier. Termen 'jämvikt' används ofta, vilket påminner om någon sorts statisk analogi (s. xiv).

Efterträddes av Pigou. Marshall efterträddes 1908 på sin professur i Cambridge av Arthur Cecil Pigou. Det var inte bara en formell succession. Pigou spred Marshalls idéer på sina föreläsningar, och mycket av hans eget författarskap hörde till den Marshallska traditionen. Han lade grunden till sitt anseende med *Wealth and Welfare* (1912), som kom ut i flera upplagor under olika namn. För att få den privata och den samhälleliga marginalkostnaden att sammanfalla för att förbättra effektiviteten i ekonomin förslog han offentliga åtgärder; en Pigou-skatt är ett etablerat begrepp.

Vilfredo Pareto

I avsnittet om Walras nämnde vi att han efterträddes som professor i Lausanne av Vilfredo Pareto. Pareto föddes i Paris februarirevolutionens år 1848 som son till en fransk kvinna av enkel börd och en italiensk markis. Familjen flyttade till Italien 1852, där Pareto växte upp. Han studerade bland annat teknik och var duktig i matematik. Genom ingenjörsvetenskapen blev han bekant med jämviktsbegreppet i mekaniken, vilket senare uppenbarligen påverkade hans ekonomiska analys.

På 1870- och 1880-talen var Pareto verksam i näringslivet, samtidigt som han deltog i den offentliga debatten med bidrag i liberal anda. År 1890 mötte han den italienske ekonomen Maffeo Pantaleoni (1857–1924), som övertygade honom att studera Walras, vars efterträdare på professuren i Lausanne han blev efter några år.

Kring sekelskiftet lämnade han liberalismen. Större delen av hans senare författarskap hör till sociologin snarare än nationalekonomin, och en del av hans sociologiska idéer uppskattades av de italienska fascisterna.

Paretos mest kända ekonomiska bok är *Manuale di economia politica* (1906, omarbetad upplaga på franska 1909), som är ett grundläggande arbete inom välfärdsteori och allmän jämviktsteori. Pareto var kritisk mot användningen av ordet *nytta* i ekonomisk teori. Det hade missbrukats och getts en annan innebörd än i vanligt språkbruk. Han tar som exempel en morfinmissbrukare, som visserligen tillfredsställer sina önskemål med morfin, men det är ändå skadligt. Pareto föredrar det ursprungligen grekiska ordet *ofelimitet* (ungefär *nöjdhet*), som han uppfattar som mer neutralt än nytta. Morfinet ger missbrukaren *ofelimitet*.

Det mest kända bidraget knutet till Paretos namn är nog begreppet *Paretooptimalitet* eller, som det ofta har kallats de senaste decennierna, *Paretoeffektivitet*, trots att Edgeworth

tidigare hade definierat ett liknande begrepp för en bytesekonomi. Pareto själv talar i stället om *maximal ofelimitet* och definierar det på följande vis: »Vi kommer att säga att medlemmarna av ett kollektiv åtnjuter *maximal ofelimitet* i ett visst läge om det är omöjligt att finna ett sätt att flytta sig en aning från det läget på så vis att ofelimiteten som åtnjuts av varje individ i kollektivet ökar eller minskar. Det vill säga, varje liten förflyttning från läget ökar nödvändigtvis ofelimiteten för några individer och minskar den för andra, är angenäm för några och oangenäm för andra.« Detta avviker en aning från definitionen i nutida läroböcker.¹⁰

Pareto framställer optimal ofelimitet som en egenskap hos ett jämviktsläge. Detta har senare kallats välfärdsteorins första teorem; ett jämviktsläge vid perfekt konkurrens är ett paretooptimum.

Grundandet av den neoklassiska kapitalteorin

Ett särskilt inlag i det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets ekonomiska tänkande är synen på realkapitalet som presenterades av österrikaren Eugen von Böhm-Bawerk i hans *Positive Theorie des Capitaless* (1889) och vidareutvecklades i olika riktningar av bland andra svensken Knut Wicksell i *Über Wert, Kapital und Rente* (1893) och *Föreläsningar i nationalekonomi* (1901), och av amerikanen Irving Fisher i *The Nature of Capital and Income* (1906), *The Rate of Interest* (1907) och *The Theory of Interest* (1930). Den gamla frågan om räntan stod i centrum, men nu var det dess ursprung och ekonomiska roll som undersöktes snarare än moraliska aspekter på räntetagande. Kapitalteorin i betydelsen teorin om realkapitalet var fram till, säg, 1970-talet ett väldefinierat specialområde inom nationalekonomin, men nu kan man säga att den har upplösts.

10. Det märkligaste är att Pareto här inte tänker sig möjligheten att alla kan förlora på en förflyttning från läget med *maximal ofelimitet*. I hans formella analys blir detta emellertid möjligt.

Somliga skulle säga att den absorberats av tillväxtteorin och allmän mikro- och makroekonomi, andra att den hamnade i en återvändsgränd.

Böhm-Bawerk föddes i Brno 1851 som yngste son till en ämbetsman som adlats för sina insatser för att kuva ett uppror i Galizien 1848. Som ekonom verkade han som professor i Innsbruck på 1880-talet och i Wien från 1905, och däremellan var han bland annat finansminister i flera omgångar. Knut Wicksells bakgrund skall vi beröra i slutet av detta kapitel. Irving Fisher var knuten till Yale University under hela sin karriär. Han liknade Wicksell i minst fyra avseenden. För det första skrev han kopiöst, ofta på ett provokativt sätt, även inom många områden utanför nationalekonomin, t.ex. eugenik, nykterhetsrörelsen och vegetarianism. För det andra såg han det som viktigt att »uppfostra« allmänheten. För det tredje hade han liksom Wicksell en gedigen matematisk utbildning.

För det fjärde hänvisar både Wicksell och Fisher till Böhm-Bawerks kapitalteoretiska insatser, som de betraktar som grunden för sina egna. Betoningen må vara olika, och de modifierar några inslag hos Böhm-Bawerk och förkastar andra. Böhm-Bawerks och Wicksells ansats kallas ibland österrikisk kapitalteori.

Böhm-Bawerk pekar på tre orsaker till en positiv ränta. För det första, i en växande ekonomi kommer försörjningen med varor att bli rikare i framtiden och deras marginalnytta därför lägre i framtiden än i nutiden. Man kommer därför enbart av detta skäl att kräva en viss kompensation, ränta, för att avstå nutidskonsumtion till förmån för framtidskonsumtion.

Böhm-Bawerks andra orsak är en ren tidspreferens. Det är en mänsklig egenskap att »vi bryr oss mindre om framtida känslor av glädje och sorg helt enkelt för att de ligger i framtiden«. Vi »diskonterar ner« framtida händelser.

Böhm-Bawerks tredje orsak är relaterad till produktionsidan. Tidskrävande »omvägsproduktion« är mer produktiv än

direkt produktion med enbart löpande arbete. I stället för att fånga fisk direkt med händerna är det mer produktivt att först anslå tid till att tillverka ett metspö eller ett nät, även om man då skulle få vänta längre på att den första fisken skulle vara fångad. Mycket har efter Böhm-Bawerk skrivits om villkoren för de tre orsakernas giltighet.

Knut Wicksell betonade produktionssidan. Realkapital som maskiner och byggnader har producerats med arbete och jord (och kanske annat realkapital), som alltså har satts in i produktionsprocessen en längre eller kortare tid innan slutresultatet erhålls i form av en konsumtionsvara. Det leder Wicksell till följande definition: »Kapital är sparad arbetskraft och sparad jordkraft; kapitalräntan utgör skillnaden mellan den sparade och den löpande (presenta) arbets- och jordkraftens gränsproduktivitet.«

Wicksell lämnade också bidrag till finanspolitikens och penningpolitikens teori. Vi återkommer till detta.

I Irving Fishers ansats är det otåligheten och utbytet av att omallokera inkomst eller konsumtion mellan olika tidsperioder som utgör ramen för analysen. Den fullständiga titeln på hans bok från 1930 är i linje med detta: *The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it*. Investeraren förväntar sig att den investerade inkomsten fås tillbaka i framtiden med ett tillägg, förutsatt att inte alltför mycket investerats. I jämvikt för en individ är detta tillägg också ett uttryck för individens otålighet (tidspreferens) och för räntan.

Fisher lämnade bidrag inom många delar av ämnet, och vi kommer att möta även honom på nytt i kapitel 5.

Ofullständig konkurrens

I neoklassiska modeller har man i huvudsak utgått från någon av de två extrema marknadsformerna fullständig konkurrens och monopol, särskilt den förstnämnda. Under 1930-talet äg-

nades emellertid stor uppmärksamhet åt mellanformer som monopolistisk konkurrens och oligopol. Det var särskilt två arbeten som fick betydelse i detta sammanhang, *The Theory of Monopolistic Competition* (1933) av Edward H. Chamberlin (1899–1967) och *Economics of Imperfect Competition* (1933) av Joan Robinson (1903–1983). Det kan diskuteras i vad mån dessa skall räknas till neoklassicismen – Joan Robinson var i varje fall senare i livet mycket kritisk mot väsentliga delar av det neoklassiska synsättet – men vi nämner dem här därför att exercis med marginalbegrepp som marginalintäkt och marginalkostnad spelade stor roll i främst Joan Robinsons framställning.

Dessa insatser från 1930-talet blev knappast startpunkten för något nytt. På 1980-talet återuppstod emellertid intresset för ofullständig konkurrens genom bland andra Paul Krugman (f. 1953), Avinash Dixit (f. 1944) och Joseph Stiglitz (f. 1944). Det visade sig t.ex. att väsentliga handelspolitiska och välfärdsekonomiska slutsatser behövde modifieras om man förde in antagandet om ofullständig konkurrens; *laissez-faire*-attityden fick mindre stöd.

Tillväxt och kapitalkontrovers

På 1950-talet blomnade ett intresse för neoklassiska tillväxtmodeller upp. Startpunkten var en artikel 1956 av Robert Solow (f. 1924). Solows modell byggde på bland annat förutsättningarna att en viss andel av nationalprodukten sparades, att arbetskraften växte oberoende av andra faktorer, och att – i en variant – tekniskt framsteg ägde rum oberoende av annat. Modellen visade en stabil tillväxtprocess. Applicerade på utländernas tillväxtproblem fick denna typ av högt aggregerade modeller möjligen till resultat att alltför stor uppmärksamhet riktades mot kapitalbildning och tekniköverföring och alltför liten mot institutionella faktorer. Efterhand sjönk intresset för sådana modeller, och tillväxtteorin förlorade i anseende. Det

ökade igen på 1980-talet, då bland andra Robert Lucas (f. 1937) och Paul Romer (f. 1955) presenterat modeller med så kallad endogen tillväxt, dvs. modeller där tillväxten genereras inom modellen.

Väsentliga neoklassiska resultat utmanades under den så kallade Cambridgekontroversen om kapitalteoretiska frågor på 1950-, 60- och 70-talen. Namnet kommer av att kritikerna av den neoklassiska kapitalteorin, Joan Robinson, Nicholas Kaldor (1908–1986), Luigi Pasinetti (f. 1930) m.fl., i stor utsträckning kom från Cambridge i England, medan de angripna, Paul Samuelson (f. 1915), Robert Solow m.fl., hade ett centrum i det amerikanska Cambridge, Massachusetts. Kontroversen visade bland annat att man lätt stöter på teoretiska svårigheter om man använder det aggregerade kapitalvärdet som argument i en produktionsfunktion. Den visade också att det kan vara omöjligt att entydigt fastslå att t.ex. en produktionsteknik är mer kapitalintensiv än en annan. Detta innebär i sin tur att ett traditionellt neoklassiskt resultat som att en högre räntenivå gör det lönsammare att använda mindre kapitalintensiva produktionsmetoder blir svårtolkat. Det kan också visas att även under neoklassiska förutsättningar kan man i vissa fall få sådana »perverse« resultat som att en högre ränta leder till att det blir mest lönsamt för ett företag att göra en investering större, inte mindre.

De neoklassiska företrädarna har knappast bestritt logiken i kritiken mot den traditionella neoklassiska kapitalteorin, men har snarast menat att det är en fråga om vilka approximationer och vilken grad av realism man kan tillåta sig för att göra en fråga hanterlig.

Cambridgekontroversen inom kapitalteorin är inte den enda utmaning som mött neoklassicismen. Vi kommer att ta upp fler fall i kommande kapitel.

Neoklassicismen i Sverige

Neoklassicismen introducerades i Sverige kring förra sekelskiftet genom i första hand Knut Wicksell. Han var den förste svenske ekonomen av internationell betydelse, och hans böcker kommer i nytryck med jämna mellanrum.

Wicksell var politiskt radikal och ställde till med sin första skandal när han som student i Uppsala 1880 i offentliga föredrag pläderade för barnbegränsning. För många barn ledde till trångboddhet, dryckenskap och allmän misär i arbetarfamiljerna. På makronivån såg han liksom Malthus en tendens till överbefolkning.

Wicksells intresse för sociala frågor gjorde att han i 35-årsåldern började studera nationalekonomi. David Davidson, professor i ämnet i Uppsala med en fot i det klassiska och en i det neoklassiska lägret, hade under befolkningsdebatten anklagat Wicksell för att sakna tillräckliga nationalekonomiska kunskaper. Från 1885 och framåt gjorde Wicksell studieresor till universitet och bibliotek i England, Frankrike, Tyskland och Österrike.

Efter några år publicerade Wicksell sin första egna bok i ämnet, *Über Wert, Kapital und Rente nach den neueren national-ökonomischen Theorien* (1893). Där presenterade han värdeläran enligt Jevons, Walras och österrikarna, och han vidareutvecklade Böhm-Bawerks kapitalteori. Han försökte också, utan att göra större succé, presentera gränsnytteläran i offentliga föredrag på Arbetareföreningen i Stockholm.

Efter det att Wicksell även publicerat böcker i finasteori (*Finanztheoretische Untersuchungen*, 1896) och makroekonomi (*Geldzins und Güterpreise*, 1898) kom första volymen av hans mest lästa arbete, *Föreläsningar i nationalekonomi* (1901). Boken innehöll, förutom en genomgång av befolkningsläran, mycket av samma slag som *Über Wert, Kapital und Rente*, men i mer genomarbetad, klarare och utförligare form. Till hans bestå-

ende originalinsatser i de båda böckerna hör behandlingen av kapitalets marginalprodukt, där han visar att man i en i grunden neoklassisk modell kan få till resultat att värdet av kapitalets marginalprodukt i jämvikt avviker från räntan. Orsaken till detta fenomen har i den moderna litteraturen fått benämningen Wickselleffekten och spelade stor roll i Cambridgekontroversen, där neoklassicismens kritiker fann stöd i, och vidareutvecklade, Wicksells analys.

Gustav Cassel, professor vid Stockholms högskola 1904–1933, nådde på 1920-talet världsrykte som rådgivare i penning- och valutafrågor åt regeringar och internationella organisationer, men han hade lämnat teoretiska bidrag långt tidigare. I en lång uppsats 1899 med titeln »Grundriss einer elementaren Preislehre« presenterar han en något förenklad variant av Walras allmänna jämviktsteori. Han skiljer sig emellertid från Walras genom att ta starkt avstånd från gränsnytteteorin. Han menar att man kan nå alla väsentliga teoretiska slutsatser genom att utgå från efterfrågan på en vara, utan att bekymra sig om en bakomliggande nyttofunktion. Samma ståndpunkt intar han i boken *Theoretische Sozialökonomie* (1918).

Till tidiga svenska neoklassiker kan man räkna även Eli Heckscher, mera känd för sina insatser som ekonomisk historiker. Hans kanske mest bestående bidrag som neoklassisk ekonom är en uppsats med titeln »Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen« i *Ekonomisk Tidskrift* (1919). Där modifierade han Ricardos teori för internationell handel genom att utöka antalet produktionsfaktorer. Ett land tenderar då att exportera de varor som produceras med relativt stor insats av den produktionsfaktor som landet har i relativt stor mängd, och importera de varor som produceras med relativt stor mängd av den produktionsfaktor som landet har jämförelsevis lite av. Sedan Bertil Ohlin i sin doktorsavhandling *Handelns teori* (1924) och i sitt internationella genombrottsverk *Interregional and International Trade* (1933) arbetat vidare med samma fråga

går resultatet i den internationella litteraturen under benämningen Heckscher–Ohlinteorin.

Senare svenska neoklassiska inslag är legio, ofta i kombination med element från andra riktningar. Vi nöjer oss med att peka på ett par exempel. Tord Palander (1902–1972) gav i sin ofta återopade men sällan lästa doktorsavhandling *Beiträge zur Standortstheorie* (1935) en ingående analys av lokaliseringsteoretiska frågor, delvis från neoklassiska utgångspunkter. Bo Söderstens (f. 1931) avhandling *A Study of Economic Growth and International Trade* (1964) har en sällsynt »ren« neoklassisk karaktär, där knappast några artfrämmande element ingår, och där den komparativa statikens möjligheter utnyttjas till det yttersta.¹¹

Referenser

- Blaug, Mark, (1985), *Economic Theory in Retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Busino, Giovanni (1987), »Pareto, Vilfredo«. I *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. Macmillan, London.
- Cohen, Avi, och Harcourt, Geoffrey (2003), »Whatever Happened to the Cambridge Capital Controversies«. *Journal of Economic Perspectives*, nr 1
- Ekelund, Robert B. och Hébert, Robert F., (2002), »Retrospectives: The Origins of Neoclassical Microeconomics«. *Journal of Economic Perspectives*, nr 3.
- Groenewegen, Peter, (1995), *A Soaring Eagle: Alfred Marshall 1842–1924*. Edward Elgar, Aldershot.
- Gårdlund, Torsten, (1990), *Knut Wicksell. Rebell i Det nya riket*, (2:a uppl.). SNS Förlag, Stockholm.
- Hennings, Klaus & Samuels, Warren (red.), (1990), *Neoclassical Economic Theory, 1870 to 1930*. Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht, London.
- Jevons, W. Stanley, (1970) [1871], *The Theory of Political Economy*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Marshall, Alfred (1961) [1920], *Principles of Economics*. (8:e uppl.) Macmillan, London.
- Roll, Eric, (1973), *A History of Economic Thought*. (4:e uppl.). Faber and Faber, London.

11. Komparativ statik innebär att en statisk modells jämviktslägen jämförs för olika värden på de variabler som bestäms utanför modellen. Då modellen består av ett ekvationssystem görs vanligen jämförelsen med hjälp av totaldifferentiering av modellen.

- Sandelin, Bo, (1984), »Några 'oneoklassiska' resultat i neoklassisk investeringsteori«. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, nr 2.
- Sandelin, Bo, (1998), »Three Features of Wicksell's Theory of Capital«. I Streissler, Erich W. (red.), *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie XVIII*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Sandmo, Agnar, (2006), *Samfunnsøkonomi – en idéhistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Spiegel, Henry William, (1971), *The Growth of Economic Thought*. Duke University Press, Durham.
- Stigler, George J., (1941), *Production and Distribution Theories. The Formative Period*. Macmillan, New York.
- Streissler, Erich W., (1990), »Menger, Böhm-Bawerk, and Wieser: The Origins of the Austrian School«. I Hennings & Samuels (1990).
- Whitaker, J.K., (1987), »Marshall, Alfred«. I *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Macmillan, London.